

KULTŪRA; KULTŪROS FILOSOFIJA

Kultūra (lot. cultura „augimas, apdirbimas“) yra žmogiškoji kūryba, suprasta a. vidinio nusiteikimo, b. paties veiksmo ir c. viršinių išdavų bei jų organizacijos prasme.

A. Kultūrinis nusiteikimas slypi pačioje žmogaus prigimtyje ir pasireiškia a. kaip pastanga išsilaikyti pasaulyje, b. kaip noras save išreikšti ir c. kaip linkimas apvaldyti žemę. – a. Šiandieninė antropologija (plg. Gehlen A. Der Mensch. Seine Natur und seine Stellung in der Welt. 1940; Petersen H. Die Eigenwelt des Menschen. 1937; Rothacker E. Probleme der Kulturanthropologie. 1948) yra priėjusi išvadų, kad žmogus savo prigimti nėra surištas nė su viena gamtos aplinka ir nė su vienu kuriuo gamtiniu veiksmu bei darbu. Žmogus yra atviras visam pasauliui ir visiems veiksams: jis yra nespecializuota būtybė. Tačiau nespecializuota būtybė yra kartu ir neaprupinta (ens insecurem, P. Wust). Nespecializuodama žmogaus organų, gamta nėra davusi žmogui nieko, kuo jis galėtų savaime užsitikrinti buvimą pasaulyje. Tapr gamtinių sąlygų ir žmogaus reikalavimų yra atsivėręs pavojingas plyšys. Šiam plyšiui užtaisyti ir [355] tuo būdu savo buvimą pagrįsti žmogus turi pats. Savas egzistavimo bei išsivystymo sąlygas žmogus susikuria. Šias naujas, iš paties žmogaus veiklos kilusias sąlygas vadiname kultūra. „Toje vietoje, kur gyvuliai yra gamtinė aplinka, žmogui yra kultūrinis pasaulis“ (A. Gehlen). Kultūros kilmė tad yra esmingai susijusi su žmogaus kilme. Nėra buvę nei vieno tarpsnio, kuris nebūtų turėjęs kultūros, nes be kultūros žmogus tiesiog fiziškai negali pasaulyje išsilaikyti. Kultūra yra jo buvimo pagrindinė sąlyga. – b. Bet žmogaus buvimas yra „esmingai buvimas drauge“ (M. Heidegger). Būti drauge su kitais yra giliausias žmogiškosios būties apsisprendimas. Buvimas gi drauge yra vykdomas žmogaus atsiskleidimu kitam: atsiskleidimas yra buvimo drauge aktas. Savo ruožtu atsiskleidimas suponuoja supratimą iš pusės to, kuriam žmogus atsiskleidžia. Atsiskleidimo metu žmogus perkelia save į kitą ir tuo būdu sukuria „egzistencinę bendruomenę“ (K. Jaspers). Vis dėlto tiesiog save į kitą perkelti žmogus nepajėgia. Tiesioginio sąlyčio bei susipratimo kelias yra labai siauras ir įvairiaprasmis. Todėl egzistencinei bendruomenei kurti bei išlaikyti žmogus griebiasi tarpininko, kuris įsiterpia tarp dviejų egzistencijų ir jas sujungia. Jeigu šitokio tarpininko nebūtų, žmogus pasiliktų amžinai uždaras bei vienišas, ir apie jo buvimą drauge nebūtų galima kalbėti. Šis tarpininkas, kuris priima mūsų vidaus pasaulį ir jį perteikia kitam yra kultūros kūrinys. Kultūrą kuria žmogus ne tik tam, kad pasauly išsilaikytų, bet kad galėtų ir apsireikšti kitam, vykdydamas patį giliausią savo apsisprendimą būti drauge. Būdamas neapibrėžtų galimybių, kultūros kūrinys sugeba išreikšti visa, ką žmogus mąsto, nori ir jaučia. Subjektyvinis vidaus pasaulio įvairumas randa išraišką kultūrinių kūrinų – jų formų bei objektų – įvairybėje. Iš kitos pusės, kultūrinis kūrinys įamžina žmogiškąjį vidaus pasaulį, kuris yra labai kintantis, praėinąs ir mirties visiškai užbaigiamas. Jeigu nebūtų kultūros, nebūtų nė žmogaus tęstinumo laike, ir mirtis būtų nuolatinė cenzūra. O kultūrinio kūrinio pagalba susikuria istorinis žmonijos buvimas drauge, ku- [356] riame gyvena visa praeitis. Kultūrinis nusiteikimas tad yra pastanga save apreikšti ne tik šią akimirką, bet ir neaprepiamoje amžiu

eigoje. – c. Vis dėlto kultūrinis nusiteikimas neišsemia nei egzistencijos sąlygų susikūrimui, nei savęs išreiškimui. Žmogus suvokia save dar ir kaip pasaulio valdovą ir todėl kultūrą pergyvena kaip pasaulio apvaldymą bei palenkimą savai dvasiai. Žmogaus istorija yra žemės apvaldymo istorija. Tai vis didėjęs pasaulio perkeitimas pagal žmogaus norus bei idėjas. Žemės apvaldymas yra ne tik religinė mintis, išreikšta jau pačiose pirmosiose Apreiškimo eilutėse, liepiančiose žmogui „palenkti žemę ir joje viešpatauti” (Gen. 1, 28), bet kartu yra ir humanistinė mintis, iškilusi ypač renesanso metu (plg. Kultūros filosofija), ir galop marksistinė pastanga, nes marksizmas kaip tik ir yra iki kraštutinumo išvystyta žmogaus kaip žemės valdovo filosofija. Kiekviena antropologija slepia savy žemės apvaldymo mintį žmogaus kultūriniu veikimu. Ši mintis jau pralaužia apsirūpinimo bei išsilaikymo rėmus ir padaro kultūrinį nusiteikimą tikrąja dvasios didybės sąmone.

B. Kultūrinis veiksmas yra a. gamtos apdirbimas, b. žmogiškąją idėją paverčiant c. gamtinio daikto forma. – a. Nerasdamas gamtoje sau reikalingų buvimo sąlygų, žmogus imasi pats šias sąlygas susikurti: žmogus yra „veikiąs padaras” (A. Gehlen). Savo veikla jis atsigręžia į gamtą, kad ją perkeistų, pertvarkytų, perkurtų, trumpai tariant – apdirbtų. Gamtos apdirbimas yra pati pirmoji bei pagrindinė žmogaus buvimo funkcija. Šis apdirbimas apima visą gamtinį plotą, pradedant kalbos garsais ir baigiant atomo struktūra. Apdirbimo laipsnis yra labai įvairus: pirmykščiai įrankiai yra jo vos paliesti, menininko statuloje gamta yra perskverbta jau ligi gelmių. Tačiau kiekvienu atveju kultūrinis veiksmas keičia gamtinį objektą, nepalikdamas jo pirmykštėje laukinėje būklėje. Kultūros filosofijos esama net linkmės, kuri apdirbimą deda į kultūros sampratos pagrindą (plg. Maritain J. Religion et Culture. 1930; Burchardt G. Eigensein und Welt als Werk. 1941). – b. Imdamas apdirbti [357] gamtą žmogus eina į ją ne instinktyviai kaip gyvuliai, kurie gamtą taip pat apdirba, bet sąmoningai. Žmogus žino, ko jis savo veikla siekia. Jis turi savyje naujos tikrovės vaizdą ir pagal šį vaizdą jis gamtą tvarko. Šitą aukštesnės arba naujos tikrovės vaizdą vadiname bendru vardu idėja. Kultūrinio veiksmo metu idėja yra tarsi tas pirmavaizdis, pagal kurį žmogus keičia gamtinius daiktus ir organizuoja visą šalia jo esantį pasaulį. Kultūrinio veiksmo sąmoningumas yra ne kas kita kaip jo idėjingumas. Čia kaip tik ir glūdi kultūros originalumas bei jos vertė. Kadangi gyvulių padarai kyla ne iš idėjos, o iš instinkto, todėl jie esti amžinai kartojami. Tuo tarpu žmogus kiekvieną kartą yra vedamas naujos idėjos, todėl visados yra originalus savo veikaluose. – c. Gamta žmogui tarnauja kultūrinėje jo veikloje kaip medžiaga, iš kurios jis pasigamina naujų daiktų. Šių daiktų arba kūrinių naujumas glūdi jų formos naujume. Kultūrinis kūrinys yra ne tuo kultūrinis, kad jis būtų gamtinės formos pratęsimas ar išvystymas, bet tuo, kad jis yra gavęs naują formą, visiškai skirtingą nuo anksčiau buvusios gamtinės formos. Apdirbimo metu žmogus taip sutvarko gamtinę medžiagą, kad ji daros tinkama išreikšti žmogaus turimą idėją, ją savy nešti ir pagal ją veikti. Žmogaus idėja pripildo savimi gamtinį daiktą ir virsta nauju šio daikto buvimo principu. Kaip tik todėl, kad idėja pasidaro gamtinio daikto pagrindu, šis daiktas virsta kultūriniu kūriniu. Gamtinė forma čia pasitraukia ir užleidžia vietą kultūrinei formai. O ši kultūrinė forma yra ne kas kita, kaip daikte įkūnyta žmogaus turima idėja. Čia glūdi giliausias gamtos apvaldymo būdas. Iš viršaus valdyti gamtos žmogus nepajėgia nei savo žodžiu, nei savo jėga. Žmogus valdo gamtą iš vidaus, ją perkeisdamas bei pertvarkydamas tuo, kad jis savas idėjas paverčia gamtinių daiktų formomis ir tuo būdu įtraukia šiuos daiktus į savo žmogiškąją sritį. Gamtos valdovu žmogus yra tik tada,

kai jis padaro gamtą savotiškai panašia į save ir būtent tuo, kad ji neša bei reiškia jo idėjas. Kai tik todėl kultūra, kaip [358] idėjiškai perdirta gamta, yra giliausia prasme žmogaus pasaulis, kuriame jam yra gera būti.

C. Kultūrinė išdava, arba gėrybė, yra regima ir pastovi kultūrinio nusiteikimo išraiška a. kaip ženklas, b. kaip vertybė ir c. kaip organizacija. – a. Kultūrinė gėrybė yra „savo esme dvisluoksnis, dvigubas padaras” („N. Hartmann). Ji turi pojūtinį, regimą pavidalą ir dvasinį, neregimą turinį; kitaip tariant, ji turi gamtinį elementą (medžiagą), paimtą iš viršinio pasaulio, ir dvasinį elementą (formą), įdėtą žmogaus kūrybos. Kultūrinis kūrinys yra įmedžiaginta dvasia arba sudvasinta medžiaga. Tačiau dvasia kultūriniame kūrinyje egzistuoja labai savotiškai: ji egzistuoja ne realiniu, bet ženkliniu arba simboliniu būdu, Kultūrinis kūrinys visados ką nors reiškia, ką nors mums sako, kas yra daugiau, negu tik medžiaginis jo pavidalas. Kiekvienas kultūrinis kūrinys yra ženklas. Visa kultūra stovi priešais mus neišsemiamos žmogiškosios prasmės reiškeja. Būti ženklu yra giliausia kultūros paskirtis: k u l t ū r a y r a ž m o g a u s ž e n k l a s . – b. Nors Rousseau kultūros kūrinius ir vadino „nevykusiais padarais bei baidyklėmis”, gniauziančiomis „pirmykštį laisvės jausmą” (Emile), vis dėlto visų amžių žmogus pergyveno kultūrą kaip vertybę, statydamas kultūros kūrinius aukščiau už gamtinius daiktus. Kultūra yra esmingai vertybių sritis „Gamtos sistemoje negali išsivystyti jokia vertybė, nes ši sistema susideda tikrai iš objektų” (H. Musterberg). Gamta yra bevėrtė (H. Rickert). Tuo tarpu kultūrą kuria žmogus kaip specialiai vertingą. Vertybė yra kiekvieno kultūros kūrinio pagrindas bei prasmė. Kultūrinis kūrinys jau yra patobulinta tikrovė, palyginti su gamta. Šiuo atžvilgiu kultūrinę gėrybę peržengia kasdieninio buvimo ribas ir įgyja metafizinio pobūdžio, nes joje atsiskleidžia naujas būties buvimo būdas. Kultūrinis kūrinys tad nėra tikrai tarnybinio pobūdžio: jis yra vertingas ir pats savyje, kaip aukštesnės tikrovės išraiška. – c. Kultūrinių kūrinių organizacija tam tikros erdvės bei tam tikro laiko rėmuose yra vadinama c i v i l i z a c i j o s v a r d u (St. Šalkauskis). Šia prasme civilizacija [359] vykdo bendruomeniniu būdu visa tai, ką atskiras kultūrinis kūrinys vykdo individualiu būdu: civilizacija išreiškia savimi tam tikros tautos ir tam tikros istorinės epochos dvasią su jos idėjomis; ji palaiko šią dvasią istorijos tėkmėje; ji atskleidžia tą kelią, kuriuo kuri nors tauta ar epocha linksta apvaldyti žemę (vgl. Civilizacija).

Kultūros filosofija yra filosofinė disciplina, iš pirmutinių priešasčių tiriantį tikrovę kaip žmogaus kūrybą.

Istorija. Sakoma, filosofinė žmonijos mintis esanti išsižiebusi ne į kultūrą, bet į gamtą: pirmieji graikų filosofai sprendę šalia žmogaus esančio pasaulio problemas. Tačiau jeigu išsižiūrėsime į būdą, kaip jie prie šių problemų priėjo, pamatysime, kad graikiškoji gamtos filosofija yra ne kas kita, kaip kultūrinių kategorijų perkėlimas į gamtos gyvenimą. Jau ir pats pasaulio pavadinimas „kosmos” (tvarka) yra paimtas iš socialinių santykių. Šiame kosme esantieji daiktai gyvena kultūros gyvenimą; jie atsiranda ir pradingsta „mokėdami pabaudą už savo kaltę pagal laiko sąrangą” (Anaksimandras); jie yra gaivinami nesantaikos, nes „karas yra visų daiktų tėvas ir karalius” (Heraklitas); jie pasilieka „kiekvienas ten, kur buvo pastatytas” (Empedoklis). Pasaulis atrodo graikams kaip valstybė, turinti savo įstatymus ir savą hierarchiją. Makrokosmas yra taip sustatytas kaip ir mikrokosmas, kurį sukūrė žmogus. Todėl nors graikai kultūros visumos ir

nenagrinėjo, tačiau pats jų mąstymas buvo stipriai kultūrfilosofinis („W. Jaeger, Paideia. Die Formung des griechischen Menschen. 1956). Toks jis pasiliko ir renesanso metu, nes renesansas iš esmės buvo žmogaus-kūrėjo matas. Sena Cicerono mintis, esą žmogus galįs gamtoje sukurti kitą gamtą („quasi alteram naturam in rerum natura“), De natura deorum), buvo uoliai kartojama renesanso mąstytojų. M. Ficino trimis šimtais metų anksčiau už Goethe pavadino žmogų „dievu žemėje“. T. Campanella teigė, kad žmogaus panašumas į Dievą esąs tas, kad žmogus [360] galįs „kurti kitą gamtą, kitus kelius, kitą tvarką“ (Civitas solis). G. Pico della Mirandola laikė žmogų tokiu padaru, kuris yra skirtas būti pasaulio „skulptoriumi ir poetu“. Visiems kitiems padarams Dievas nubrėžęs dėsnius ir ribas, vienam tik žmogui Jis sudėjęs jo likimą į jo paties rankas. Žmogus pats turįs „susikurti formą, kurioje jis norės gyventi“ (De dignitate hominis). H. Grotijaus (De iure belli ac pacis) ir M. de Montaigne (Essais) susidomėjimas teisės bei moralės klausimais buvo ne kas kita, kaip pastanga paieškoti dėsnių anai paties žmogaus susikurtai gyvenimo formai. Romantikoje žmogaus kūrėjo samprata pasiekė savo viršūnę: žmogus yra „gamtos mesijas“ (Novalis). J. G. Herderis išvystė Mirandolos mintį, pabrėždamas, kad žmogus neturįs vienalytės ir ankštos srities pasaulyje, kur jo, kaip gyvulio, lauktų tik vienas darbas. Aplinkui žmogų tįso ištisas darbų bei paskirčių margumynas. Herderis vadina žmogų pirmuoju, kuris yra paleistas iš gamtos ribotumo į neapibrėžtą laisvę. Žmonija esanti panaši į būrį drąsių, nors ir mažų milžinų, kurie pamažu leidžiasi nuo kalnų, kad pavergtų žemę. Kūrybinis žmonijos genijus skleidžiasi istorijoje vis gražesniais ir gražesniais pavidalais. Skirtumas tarp kultūringų ir nekultūringų tautų esąs tik laipsninis, o ne esminis (Herder. Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit. 1784). Iškilusi vad. gyvybės filosofija (Lebensphilosophie) ir vėlesnioji egzistencinė filosofija nebuvo palankios kultūrfilosofiniam mąstymui, nes pirmoji atsikreipė į gamtinę gyvybę kaip į visur tekančią ir visą palaikančią jėgą, o antroji susitelkė aplinkui asmeninę egzistenciją, kuriai kultūra virto tiktai „Zeug“, priemone, įrankiu, tačiau turinčiu kažkokia žemesnę prasmę bei vertę; tai rodo ir pats terminas „Zeug“ (Heidegger). Vis dėlto šiuo metu kultūros filosofija gavo gana didelių paskatų: čia buvo išryškintas skirtumas tarp kultūros ir gamtos mokslų (W. Dilthey. Studien zur Grundlegung der Geisteswissenschaften. 1905; H. Rickert. Naturwissenschaft und Kulturwissenschaft. 1899) čia buvo formuluota kultūros kaip vertybės samprata (Cohn. Wertwissenschaft. 1932); čia [361] iškilo ir kultūros žlugimo problema, pažadinta I pasaulinio karo ir įspūdingai formuluota O. Spenglerio (Untergang des Abendlandes. 1920).

Lietuvoje kultūros filosofijos pirmasis atstovas ir sisteminis jo kūrėjas buvo St. Šalkauskis (Bažnyčia ir kultūra. Draugija 1913-14. Nr. 83-87; Kultūros filosofijos metmenys. 1926). Šalkauskio kultūros filosofija yra atremta į sintetinį gyvenimo filosofijos pobūdį ir užima vidurinę vietą tarp gamtos ir religijos filosofijos: gamta sudaro materialinį pagrindą kultūrai, o kultūra – religijai; kultūra atbaigia gamtą, o religija – kultūrą. Sintetiniu bei sisteminiu savo pobūdžiu Šalkauskio kultūros filosofija išsiskiria iš kitų šios rūšies veikalų ir išlaiko originalinį bruožą. S r o v è s kultūros filosofijoje susiklosto pagal tai, kaip atsakoma į klausimą, kokie yra santykiai tarp gamtos ir kultūros. Savo teze, kad „viskas yra gera, kas išeina iš Kūrėjo rankų, ir viskas genda žmogaus rankose“ J. J. Rousseau pagrindė kultūros kaip gamtos gadinimo sampratą. Kultūra esanti gamtai svetimas ir priešiškas pradas. Kultūrinis gamtos apipavidalinimas esąs tik paviršutiniškas, jo formos nesutinkančios su gamtos

formomis, todėl šias iškreipiančios ir savo sustingimu žudančios. Gamta visados einanti geru keliu, ir žmogaus veiklos prasmė esanti ne naują kelią gamtai rodyti, bet tik jai pagelbėti eiti jos pačios keliu. Kultūra turinti būti gamtos pagalbininkė. Iš senesniųjų kultūros filosofų šiai srovei priklauso G. Vico (Prinzipi di una scienza d'intorno all commune natura della nazione. 1725), iš naujesnių L. Frobenius (Paideuma. Umriss der Kultur. 1898) ir O. Spengleris.

Kultūros kaip dvasios objektyvizacijos samprata yra kilusi iš Hegelio filosofijos, kurioje visa yra ne kas kita, kaip objektyvinės dvasios įsikūnijimas pagal dialektinį šios dvasios vyksmą. Kultūrinėje kūryboje žmogaus dvasia įsikūnija savotišku būdu gamtoje ir apsireiškia kūrinio pavidalu. Tuo būdu subjektyvinė dvasia virsta objektyvine ir objektyvuota dvasia. Šia prasme kultūra darosi „dvasios eksteriorizacija“ (O. Braun). Šios srovės naujausieji atstovai yra N. Hart [362] manas (Das Problem des gestigen Seins. 1932) ir H. Freyeris (Theorie des objektiven Geistes. 1934).

Kultūros kaip vertybės sampratos kūrėjas yra H. Rickertas. Gamtą jis laiko būtimi, laisva nuo vertės (wertfrei), o kultūra jam yra esminga vertybių sritis. Kultūros kūrimas yra vertybių realizavimas gamtoje. Kultūrinis kūrinys visados išreiškia patobulintą būtį. Su kultūrinės gėrybės atsiradimu „pasaulio egzistencija mums atrodo kilnesnė ir jo prasmė aukštesnė“ (O. Simmel). Prie šios srovės priklauso dar R. Eucken (Der Sinn und Wert des Lebens. 1908; Mensch und Welt. 1918) ir J. Cohn (Der Sinn der gegenwärtigen Kultur 1914).

Simbolinė kultūros samprata perkelia kultūrinį kūrinį iš tikrovės srities į ženklą arba simbolio plotmę. Šios sampratos autorius yra N. Berdiajevas (Smysl tvorčestva. 1915; vok vertimas Der Sinn des Schaffens, 1927). Visa ko kultūra pasiekai, esą tik simboliška, ne realu. Žmogus, tiesa, trokšta savojoje kūryboje paregėti naują tikrovę, bet iš tikro jis paregi tik simbolį. „Kultūroje yra laimintas ne pažinimas, bet pažinimo ženklas; ne grožis, bet tik grožio ženklas; ne meilė, bet tik meilės ženklas; ne gamtos apvaldymas, bet tik apvaldymo ženklas“. Todėl kultūra yra didžiulis žmogaus nepasisekimas. Ji tad savaime veda į religiją, kuri perkeitimo aktu jau laimi realią būtį. Jeigu kultūra paneigia esminį savo santykį su religija, tai išgyvena neišvengiamą krizę.

Problematika. Pagrindinės kultūros filosofijos problemos yra šios: 1. kultūros esmės problema, kur atsakoma, kas yra kultūra savyje; t.y. kas yra tikrovė kaip žmogaus padaras ir koks jos santykis su tikrove apskritai; kaip egzistuoja kultūrinis kūrinys savyje ir ryšium su juo besinaudojančiu žmogumi; 2. Kultūros kūrėjo problema, apimanti asmens, lyties ir bendruomenės reiškimąsi kultūros kūrime; 3. gamtos kaip kultūros medžiagos problema, nagrinėjanti gamtos įtaką kultūrai ir kartu pačias pirmines kultūros apraiškas (ūkis, fizinė kultūra); 4. kultūros formų problema [363] siekianti ištirti kalbos ir mokslo, ugdymo ir dorovės, technikos ir meno kaip kultūros apraiškų esmę bei prasmę; 5. kultūros tikslų problema, mėginanti nustatyti, kam yra kuriama kultūra kaip atskiras kūrinys, kaip šių kūrinių organizacija (civilizacija) ir kaip šių kūrinių nuolatinis išsivystymas istorijos eigoje.

KULTŪROS TRAGIZMAS

ĮVADAS

Kultūra yra žmogaus kūryba. Joks gyvulys kultūros nekuria ir negali kurti, nes jis negali išsiveržti iš savos aplinkos, negali pakilti viršum gamtos ir tuo pačiu negali savo darbams suteikti objektyvinės prasmės. Jis yra suaugęs su sava gyvenamąja aplinka. Jis yra šitos aplinkos dalis. Jis sudaro su ja, Uexküllio žodžiais tariant, vieną melodiją, sukomponuotą pagal kontrapunkto dėsnius. Gamta gyvulį tam tikroje aplinkoje pagimdo ir pati jį su šita aplinka suderina. Ji duoda jam visa, kas reikalinga jo buvimui išlaikyti. *Gyvulys yra aprūpinta būtybė.* Tarp gyvulio ir gamtos nėra tarpo. Jis nestovi priešais gamtą, bet jis gyvena gamtoje giliausia šio žodžio prasme. Todėl kultūra jam yra ne tik negalima, bet ir nereikalinga.

Tuo tarpu žmogus, tasai „pirmutinis kūrinių laisvūnas“ (Herder), gyvena jau nebe vienoje kurioje aprėžtoje aplinkoje, bet visame plačiajame Dievo pasaulyje. Aplinkos jis nebeturi. Jis turi tikrai pasaulį jo visumoje. Žmogus, pasak Herderio, neturi tokios vienalytės ir ankštos srities, kur jo lauktų tik vienas kuris darbas. Aplinkui jį guli ištisas darbų ir paskirčių pasaulis. Jis supranta viską. Jo sielos galios apima visą pasaulį. Jo įvaizdžiai nėra nukreipti tik į vieną tašką. Jis todėl gyvena gamtoje tik savo paviršiumi, nebūdamas su ja sujungtas savo gelmėmis. Užtat jis ir yra *neaprūpinta būtybė.* Gamta žmogui nieko neduoda, kas tiesioginiu būdu jį išlaikytų, kas jį apgintų nuo šalčio, nuo karščio, nuo žvėrių, nuo nuodingų augalų, kas tiktų jo drabužiams, jo pastogei, net jo maistui. Žmogus gema nuogas ne tik fizine, bet ir metazifine prasme.

Ir vis dėlto žmogus turi pasaulyje išsilaikyti. Jis pasirodė žemėje ne tam, kad išnyktų, bet tam, kad teigtų savo buvimą, kad jį išvystytų ir įtvirtintų, kad patį jam grasantį pasaulį pavergtų ir apvaldytų. Kuo pasigelbėdamas jis gali šitą savo uždavinį atlikti? Į ką atsirėmęs jis gali išsilaikyti ir apsiginti nuo tykojančios nelaimės? Jeigu gamta jam nieko nėra davusi, tai savo buvimui sąlygas jis turi susikurti pats. Jeigu gamta jį išstūmė iš pirmykščio rojaus, tai prarastą tėviškę jis taip pat turi pasigaminti pats. Jis pats turi pasistatyti naują pasaulį: pasaulį naujų formų, naujų objektų, naujų jausmų ir išpūdžių, kuriame jis būtų namie, kuris jam būtų savas ir artimas, kuris sudarytų pagrindą jam gyventi ir tobulėti. [37]

Šitas tad naujas pasaulis, šitos naujos žmogiškojo gyvenimo bei veikimo sąlygos kaip tik ir yra *kultūra*. Ji duoda žmogui tai, ko jam nedavė gamta. Ji žmogų apsaugo ir išlaiko. Ji yra žmogaus tėviškė ir anas prarastasis rojus. Žmogus kuria kultūrą ne žaismui, ne malonumui, bet būtiniausiam savo buvimo reikalui. Kultūrinė kūryba yra žmogaus gyvenimo uždavinys, gal net vienintelis uždavinys. Ji yra žmogaus buvimo būdas, *nes žmogus būna kurdamas.* Todėl kultūros kilmė prasideda su žmogaus kilme. Nėra buvę nė vieno tarpsnio ir nė vieno žmogaus, kuris nebūtų turėjęs kultūros. Nekultūringas žmogus negali tiesiog fiziškai gyventi, nes jis negali išsilaikyti pirmykštėje laukinėje neperkeistoje gamtoje. Atskiros kultūrinės sritys gali atsirasti ir išsivystyti gana vėlai. Tačiau kultūra savo pagrindais yra buvusi visados. Kalba,

įrankis ir bendruomenė yra tos pirmąsios ir pagrindinės sąlygos, kurios yra būtinos žmogui išsilaikyti. Jos tad kyla sykiu su pačiu žmogumi. Todėl kaip gyvuliui yra reikalinga gamta, taip žmogui yra reikalinga kultūra. Žmogus yra kultūringas pačia savo esme. Kurdamas kultūrą, žmogus teigia save kaip žmogų. Jis savotiškai sukyla prieš gamtą, prieš gyvuliškąjį buvimo būdą, apreiškdamas tuo pačiu savo didybę ir savo galią. Gamtos atžvilgiu žmogus yra sukilėlis. Ir šitas sukilimas yra „tikrasis pasaulinės istorijos turinys“ (H. Schaller). Tačiau ji yra ir kultūros tragizmo priežastis.

1. KULTŪROS TRAGIZMO PERGYVENIMAS

Kultūrai kurti žmogų yra apsprendusi pati prigimtis. Kultūra, kaip matėme, yra esminė žmogaus gyvenimo būtinybė. Ji padeda pagrindą žmogui būti, ji apreiškia jo vidaus pasaulį, ji suartina jį su kitais žmonėmis ir tuo būdu įvykdo būtiną jo norą būti drauge. Ji galop palaiko jo praeitį ir neša jo istoriją. O vis dėlto kai jis šitą kultūrą susikuria, kai atsistoja priešais savo rankų darbus, jis pradeda jausti, kad susikūrė ne tai, ko giliausia savo esme buvo norėjęs. Jis pradeda jausti, kad jo kūriniai ne visiškai atitinka jo vidaus pasaulį, ne visiškai tobulai jį išreiškia ir tuo būdu ne visiškai pilnai jį patenkina. Su kiekvienu kultūros kūriniu yra susijęs kažkokios gilios tragikos pergyvenimas. Ne dėl to, kad šitie kūriniai yra daugiau ar mažiau netobuli, daugiau ar mažiau nepasisekę. Kiekvienas kūrėjas žino, kad dėl medžiagos nelankstumo, dėl jos visiškai kitokios prigimties negu dvasia kūrybiniai žmogaus pasiryžimai negali būti įvykdyti visu pilnumu, ir medžiaga negali virsti visiškai tobula dvasios apraiška. Tai viso mūsų žemiškojo gyvenimo nepasisėkimas. Tai visų mūsų darbų netobulumas. Bet jis nėra tragiškas. Jis yra tik sunkus ir skaudus.

Tuo tarpu kultūros nepasisėkimas yra pergyvenamas žymiai giliau. Kultūriniai kūriniai yra pergyvenami ne tik kaip netobuli, bet kaip iš principo nepasisėkę, kaip iš principo nepataikę ten, kur žmogus norėjo. *Kultūrinis [38] kūrinys nepatenkina žmogaus ne dėl savo atsitiktinių netobulybių, bet dėl esminio savo pobūdžio.* Kultūra žmogui pradeda atrodyti kaip viena didelė klaida ir apsirikimas. Kultūrinės tragikos pergyvenimas darosi susijęs su pačia kultūros linkme. Žmogus džiaugiasi kultūriniais laimėjimais ir jais didžiuojasi. Jis nuolatos juos kuria ir jais naudojasi. Tačiau po visu šituo džiaugsmu, po visa šita didybe ir nauda slypi kažkoks „ne tai“, kažkoks gilus nusivylimas, kažkokios klaidos ir apsirikimo jausmas. Dar daugiau! Žmogus jaučia esąs priverstas šitą klaidą ir šitą apsirikimą nuolatos kartoti, esąs priverstas imtis kultūrinės kūrybos ir daryti ne tai, kas turėtų būti ir ko jis giliausia savo esme norėtų. Jis jaučia, kad kultūroje jis nuo kažko nutolsta ir kažką palieka. Ir vis dėlto jis *turi* nutolti ir *turi* palikti. Kultūrinė kūryba virsta savotišku žmogaus likimu, iš kurio jis negali išsivaduoti, nuo kurio jis negali pabėgti, kuriam jis yra būtinai palenktas, su kuriuo tačiau jis negali susitaikyti, nes jis veda ne tuo keliu ir duoda ne tai, ko žmogus savo gelmėse trokšta.

Iš šito jausmo kaip tik ir kyla kultūros, kaip savotiškos *kaltės*, pergyvenimas. Kurdamas kultūros kūrinį žmogus jaučia darąs kažkokį nusikaltimą. Hölderlinas viename laiške savo motinai poezijos rašymą yra pavadinęs nekalčiausiu iš visų darbų. Heideggeris, aiškindamas šitą posakį, pastebi, kad poezijos rašymas apsireiškia kukliu žaismo pavidalu. Jis savarankiškai

išranda savo vaizdų pasaulį ir netrukdomai pasilieka fantazijos srityje. Tuo būdu šitas žaismas išsivaduoja iš apsisprendimo rimtumo, kuris visados, šiaip ar taip, yra kaltas. Poezijos įjungimas į žaismo pasaulį nėra vienintelis. Huizinga visą kultūrą yra mėginęs suprasti kaip žmogaus žaismą. Ir ne be pagrindo. Kiekviena kultūros sritis, ne tik poezija ar menas apskritai, yra žmogaus kūryba, vadinasi, savarankiškas ir laisvas jo fantazijos išradimas. Kiekvienas kultūros kūrinys netrukdomai gyvena vaizduotės pasaulyje. Todėl šia prasme kiekvienas kūrinys išsivaduoja iš apsisprendimo rimtumo ir virsta savotišku žaismu. *Kultūrą žmogus kuria žaisdamas.*

Tačiau šitame žaisme kaip tik glūdi kultūros tragizmas. Kultūra yra žmogaus žaismas. Tačiau žmogus jaučia, kad *ji negali ir neprivalo* būti žaismas, kad ji neturi stovėti anapus apsisprendimo, kad pats jos kūrimas jau yra savotiškas apsisprendimas, savotiškas susidūrimas su gyvenimo rimtimi. *Kurdamas kultūrą žmogus žaidžia ne kuo kitu, kaip pačiu gyvenimu ir pačia būtimi.* Todėl šitas žaismas darosi, iš vienos pusės, pavojingas, iš kitos, - nusikalstamas. Tas pats Hölderlinas viename eilėraštyje sako: „Mums, jūs poetai, yra lemta nuoga galva stovėti po Dievo audromis. Tėvo spindulį, jį patį, sava ranka sugauti ir, apvilktą daina, atiduoti žmonėms šitą dangiškąją dovaną“. Tuo Hölderlinas nori pasakyti, kad kūrėjas savo kūryboje yra tykomas pavojaus būti ištiktas šitų Dievo audrų, šitų būties žaibų; kad jis pats savyje gali būti nublokštas į visišką sugriuvimą, kaip Hölderlinas arba Nietzsche į beprotybę, kaip Michelangelo į gilų nusiminimą, kaip daugybė į [39] kančią ir nusivylimą savo darbais. Kūryba yra žaismas. Ir vis dėlto ji yra daugiau negu *tik* žaismas.

Todėl Heideggeris, pratęsdamas minėtos Hölderlino minties aiškinimą, ir sako, kad poezija atrodo kaip žaismas ir vis dėlto ji nėra žaismas. Žaismas suveda žmones draugėn, bet taip, kad kiekvienas pamiršta save. Tuo tarpu poezijoje žmogus susitelkia ant savo buvimo pagrindo. Kitaip sakant, gryname žaisme žmogus iš tikro užmiršta būties rimtį ir bent valandėlę pagyvena nuo bet kurios būtinybės laisvame pasaulyje. Tuo tarpu poezijoje užsimiršimas pasidaro negalimas. Priešingai, čia žmogus akis į akį susitinka su savo buvimo pagrindu. Čia jis kaip tik paregi būties gelmes ir tuo pačiu jos begalinį rimtumą. Todėl kiek žaisme apsisprendimo rimtumas nyksta, tiek poezijoje jis atsiranda. Susidūręs su savo buvimo pagrindu, žmogus turi apsispręsti ir tuo pačiu pamesti žaidęs. *Poetas žaisdamas peržengia žaismą.*

Tai tinka ne tik poezijai. Tai tinka ir kiekvienai kitai kultūros sričiai. Kiekvienas kultūros kūrėjas nuoga galva stovi po Dievo žaibais ir yra tykomas pavojaus būti ištiktas smūgio. Kiekvienas kūrėjas stengiasi sugauti aukštesnės tikrovės spindulį ir, apvilkęs jį pojostiniu pavidalu, perteikti žmonėms. Kiekvienas kūrėjas yra vedamas fantazijos ir todėl kiekvienas žaidžia. Tačiau šitame žaisme jis vykdo patį žmogaus buvimą, vykdo ir apreiškia aną aukštesnę tikrovę, kurios kultūroje jis kaip tik siekia. Todėl jo žaismas tikrumoje pasidaro nebe žaismas, bet pati rimtoji, pati tragiškoji gyvenimo ir būties tikrovė. Apsisprendimas virsta vienu iš esminių šito savotiško gyvenimo bruožų.

Apsisprendime *už* kultūrą kaip tik ir glūdi kaltės pergyvenimas. Kultūrinė kūryba yra jaučiama kaip mėginimas kažką pagrobti ir kaip šito mėginimo nepasisekimas. Žmogus dažniausiai nežino, iš kur jam šitoks pergyvenimas kyla, kas yra jo priežastis, kodėl kultūra yra nepavykęs mėginimas. Tačiau šitoks jausmas jame visados yra. Jis lydi kiekvieną jo kūrybinį

pasiryžimą ir pasirodo kiekvieno kūrinio atbaigime. Kai tik žmogus pasiryžta kurti, jis jaučia, kad jis, kaip tasai Prometėjas, rengiasi nusikalsti. Iš kitos pusės, kai tik žmogus savo kūrinį baigia, jis pergyvena jį kaip įvykdytą kaltę. Gali jo sąmonė jam sakyti, kad jis padarė nepaprastai didelį ir gerą darbą, tačiau savo sąmonėje, pasilikęs vienas su savimi, jo kūrėjas visados jaučiasi kažką pagrobęs, kažką sulaužęs, kažkam todėl nusikaltęs. *Kaltės jausmas glūdi žmogaus kūrybinėse pastangose ir iš jų yra neišnaikinamas.*

Mitiniai pasakojimai, kuriuose yra įvystyta kultūros idėja, kaip tik aiškiai išreiškia šią kaltės pergyvenimą. Jau pačioje žmonijos gyvenimo pradžioje, kaip pasakoja Šventraštis, kultūra buvo pastatyta ant nusikaltimo. Kainas nužudė savo brolių Abelį ir savo neramios sąžinės klajonėms sustabdyti įkūrė miestą. Kaino giminė išrado amatus ir menus, kolektyvinę gyvenimo formą ir techniką. Vadinas, pagrinduose to, ką mes šiandien vadiname aukštąja kultūra arba civilizacija, glūdi jos kūrėjo nusikaltimas, iš kurio [40] šita civilizacija kaip tik yra gimusi. Ta pati mintis slypi ir Romos kūrimo legendoje. Romulas užmušė savo brolių Remą ir įkūrė miestą, atidarydamas tuo būdu duris ištisam civilizacijos tipui. Iš Romos išaugo valstybinė organizacija, teisė, šeimos tradicijos. Roma virto vienu iš europinės kultūros pagrindų. Ir štai šitame pagrinde glūdi kaltė. Tačiau ryškiausiai kultūros ryšį su nusikaltimu vaizduoja Aischilo „Prikaltasis Prometėjas“. Šitoji drama taip pat yra ne individualinio, bet visuomeninio nusiteikimo padaras, nes jos siužetas yra paimtas iš graikų padavimų. Kaip žinome, Prometėjas prieš Dzeuso valią, norinčią išnaikinti žmonių giminę, pavogė dangaus ugnies, atnešė ją žemėn, išmokė žmones kurti ir tuo būdu išgelbėjo juos nuo žlugimo. Žmonės, prieš Prometėją gyvenę urvuose, buvę neišmintingi, negabūs, nieko nemokėję ir nieko nesupratę. Prometėjas ugnies pagalba išmokęs juos dirbti žemę, statyti laivus, susekti žvaigždžių eigą, įspėti skaičių mįslę. Visi menai ir mokslai buvę jiems Prometėjo atnešti. Jo žygis buvęs tikra žmonijos palaima ir jos išsilaikymo pagrindas. Tačiau sykiu jis buvo ir didelis nusikaltimas. Vogdamas ugnį iš dangaus, Prometėjas žinojo ką darąs. Jis žinojo, kad tuo jis atlieka didelį nepaprastos reikšmės žygį, bet sykiu daro ir didelį nusikaltimą. Jis pats tai aiškiai pasisako: „Norėjau nusikalsti, to neneigiu!“ Už šią nusikaltimą jis buvo Dzeuso prikaltas prie Kaukazo uolų, o plėšrus vanagas kas trečia diena atlėkdavo ir draskydavo jo jaknas. Ir savo kančioje jis jau nebegalėjo sau padėti. Viso ko išmokęs žmones, padėjęs jiems susikurti žmogiškąjį gyvenimo būdą, pats sau nebegalėjo pagalbėti. Jis turėjo nusilenkti aukštesniam likimui ir prisiimti jo sprendimą.

Tai yra pasakojimai, kuriuose yra įvystyta kultūros kaip kaltės idėja. Šitos kaltės pagrindas yra nevienodas. Kaino ir Abelio istorijoje jis yra pavydas. Romulo ir Remo legendoje jis atrodo esąs konkurencijos baimė. Prikaltojo Prometėjo tragedijoje išeina aiškėn lyg ir karitatyvinis - humanistinis - motyvas. Tačiau viena yra aišku, kad visi šitie pasakojimai apie kultūros pradžią ją sieja su nusikaltimu. *Kultūrą kuria nusikaltęs žmogus*, kuris sutrauko ryšius su kažkuo, pasilieka vienišas - be savo brolio, be pirmakščio gyvenimo, iškeliauja į svetimą pasaulį ir šiai vienatvei užpildyti, šioms klajonėms sustabdyti jis pradeda kurti kultūrą.

Šitoje vietoje mes pradedame nujauti visų šitų pasakojimų prasmę ir sykiu nuvokti kultūros tragizmo šaltinį. Žmogus, kaip pradžioje sakėme, yra paleistas iš gamtos. Gamta savo išsivystyme siekė peržengti pati save ir sukurti tokį padarą, kuris būtų daugiau negu gamta. Ir tai ji įvykdė žmoguje. Žmogus yra nebe gamta. Visa savo struktūra, savo norais, savo idėjomis,

savo galiomis jis išsiveržia iš gamtinės srities. Grynoje gamtoje jis gyventi nebegali. Jis yra priverstas siekti kažko kito, kažkokio naujo gyvenimo laipsnio, kurį jis stato savo paties rankomis ir kurį mes vadiname kultūra. Tačiau iš kitos pusės, šitas pats žmogus pasilieka su gamta susijęs ir savo kilme, ir savo prigimties sąranga. Jis yra kilęs iš gamtos. Jo tėviškė yra tasai [41] Šventraščio minimas molis, iš kurio jį suformavo kurianti Dievo ranka. Jis nėra šiam pasauliui svetimas, atėjęs iš kažkur, bet kilęs iš to paties šaltinio, kaip ir visas gyvybinis pasaulis. Jis yra vienos ir tos pačios pasaulinės kūrybos vainikas ir tobuliausias jos laimėjimas. Savo kūnu jis ir toliau pasilieka su gamta susijęs. Jo kūnas yra gamta. Ir štai šita gamta yra esminiai susieta su jo dvasia, kuri be gamtos negali veikti, negali įvykdyti begalinių savo norų. Žmogus yra paleistas iš gamtos labai savotiškai. Jis yra paleistas pagrindiniu savo būties principu, bet su ja suaugęs savo kilme ir savo prigimties sąranga. Jis yra apspręstas pats susikurti savo buvimui sąlygas, pats pasistatyti naują pasaulį. Iš kitos pusės, jis yra taip pat apspręstas ilgėtis senojo pasaulio, ilgėtis pasinerti gamtoje, ištirpti joje, naudotis jos teikiamomis gėrybėmis ir jos vaisiais. Nebūdamas tiktai kūnas, žmogus negali su gamta susiliesti taip, kad virstų jos dalimi, kad būtų joje, kaip Rilke gražiai yra pasakęs, „visados įščiose“. Tačiau nebūdamas tiktai dvasia, jis taip pat negali pasidaryti gamtai visiškai svetimas. Jis negali netekti to išvidinio patraukimo, to išvidinio ilgesio į savo kilmės šaltinį. Gamta yra žmogaus tėviškė. Žmogus yra ją pametęs ir išėjęs pats savo rizika ir savo atsakingumu į platųjį pasaulį. Tačiau šitos prarastos tėviškės pasiilgimas yra nuolatos gyvas. Žmogui ne kartą būtų malonu pamiršti savo ypatingą padėtį pasauly. Deja, jo sąmonė jam niekad neleidžia to patirti. Jis visados yra atsiskyres ir vienišas savo atsiskyrimo.

Šitoks tad priešgyniškas žmogus imasi kurti kultūrą. Kultūra jau nebėra gamtinis gyvenimo būdas. *Kultūros gamtoje nėra*. Kultūrinis kūrinys jokia prasme nėra gamtos daiktas. Jis nėra pirmykštis, kurį žmogus rastų. Ne! Jis yra paties žmogaus padaras. Jis yra pagrindas, ant kurio žmogus stato savo naują laisvės ir atsakingumo būseną. Jis kylo ne iš to, kiek žmogus yra su gamta susijęs, bet iš to, kiek jis yra nuo jos atsipalaidavęs. Todėl ir kultūros prasmė yra ne vesti žmogų į gamtą, bet, priešingai, ji nuo gamtos nuvesti kiek galima toliau. *Kultūra yra žmogaus nutolimo ir atsipalaidavimo įtvirtinimas ir įamžinimas*. Ir juo labiau žmogus apsisupa kultūros kūriniais, juo labiau pridengia nuo savęs gamtą. Kultūringas žmogus jau nebėra pirmykštis, laukinis žmogus, nors šis taip pat turi kultūros pradmenų ir tuo būdu esmingai skiriasi nuo gyvulio. Štai dėl ko kultūra yra specifinis žmogaus ženklas, kurio neturi ir negali turėti jokia kita būtybė. Kultūra įstato žmogų į visiškai naują kelią, kuriuo eidamas jis prie gamtos ne artėja, bet nuo jos tolsta.

Tačiau kultūra nepanaikina žmogaus susijimo su gamta. Gamtos pasiilgimas, anoji prarastos tėviškės nostalgija pasilieka net ir aukščiausios kultūros metu ir net labiausiai kultūringuose žmonėse. Dar daugiau. Kultūros išsivystymas net sustiprina šitą ilgesį. Kultūrinėje kūryboje žmogus patiria, kad jis vis labiau gamtą palieka, kad jis vis labiau tolsta nuo savo pirmykščio šaltinio, vis labiau darosi jam svetimas ir nebesuprantamas. Jis pradeda jausti, kad dvasios sritis nesugeba išsemti visos jo būtybės, kad dvasios susikurtas gyvenimas didele dalimi yra sausas ir troškus. Todėl noras grįžti at [42] gal, noras pasinerti gamtoje tik dar labiau sustiprėja. Aukštos kultūros metu žmogus pradeda save pergyventi kaip ypatingai atvirą gamtai. Gamtos pasiilgimas, pasiilgimas iracionalumo, nekaltumo, pirmykščio

nesąmoningumo atgyja visu stiprumu. Ryšio su gamta kultūra nenutraukia. Ji tik jį įtempia. Ir juo labiau jis yra įtemptas, juo labiau jis žmogų traukia.

Tiesa, šitas pergyvenimas glūdi ir kultūros pradžioje. Bet čia jis nėra toks aistringas. Čia jis apsirošia ne tiek ilgesiu, kiek entuziazmu. Kultūros pradžia visados yra labai entuziastinga. Žmogus, kuris pradeda išsivaduoti iš gamtos ir statyti naują pasaulį, nori eiti šituo keliu nepaprastai didingai ir džiugiai. Juo arčiau jis stovi prie gamtos, juo labiau veržiasi tolyn nuo jos. Tačiau po visu šituo entuziazmu glūdi gilus nujautimas, kad šitas kelias jį veda tolyn nuo jo tėviškės, kad kūryba yra žmogiškosios vienatvės teigimas, kad ji yra žygis, kuris žmogui graso. Někurti kultūros žmogus negali, nes kitaip jis negalėtų pasaulyje išsilaikyti. Bet kurdamas kultūrą, jis paneigia gamtinį principą. Někurdamas kultūros, jis sužlugdytų dvasią, kurios gamta nepatenkina ir neįvykdo. Kurdamas kultūrą, jis sužlugdo gamtą, kurios dvasia taip pat nepatenkina ir neįvykdo. Todėl nors kultūrinė kūryba prasideda entuziastingai, vis dėlto ji yra lydima kaltės jausmo. Klausydamas dvasios, žmogus jaučia nusikalstąs gamtai, nuo jos nutoldamas ir ją net paneigdamas. *Kultūrinė kūryba virsta entuziastingu nusikaltimu.* Kiekvienas kultūros kūrėjas pergyvena savyje giliaprasmius Prometėjo žodžius: „Norėjau nusikalsti, to neneigiu”. Žmogus nori nusikalsti, nes jis nori gyventi taip, kaip reikalauja jo dvasia. Tačiau šitas noras vis dėlto yra nusikaltimas, nes jis eina prieš gamtą ir tuo pačiu prieš patį žmogų, kadangi gamta yra vienas iš žmogiškosios būtybės sudedamųjų pradų. Kultūra kyla iš žmogaus atsitraukimo nuo gamtos. Ir žmogus šitą atsitraukimą įvykdo pats savo darbais.

Minėtuose pasakojimuose kaip tik ir glūdi šitokio dvasios ir gamtos konflikto mintis. Abelis, Rėmas, Dzeusas čia yra gamtinio gyvenimo simboliai. Kol žmogus yra su šituo gyvenimu taikoje, tol kultūra nekyla. Ji prasideda tik tada, kai Abelis su Reniu yra nužudomi, o Dzeusas apvagiamas. Tai nusikalstamieji veiksmai. Tačiau jie duoda pradžią kultūrai, nes jie atpalaiduoja dvasią nuo gamtos. Kainas, Romulas, Prometėjas yra atsipalaidavusios ir todėl kultūringos dvasios simboliai. Jie tragiški, nes jų prigimtyje glūdi nusikaltimas. Jie nužudo savo brolių, jie apgauna savo viršininką, kad patys vieni paskui eitų jų pačių pasirinktu keliu. Kaltė tad glūdi pačiuose kultūros pagrinduose. Nepaneigusi gamtos, kultūra negali atsirasti. Bet paneigdama gamtą, ji paneigia sykiu ir vieną iš paties žmogaus pradų. Žmogus yra pastatytas tarp dvasios ir gamtos. Jis turi apsispręsti. Apsispręsdamas už gamtą, jis paneigtų dvasinį savo pradą ir tuo pačiu paneigtų save kaip žmogų. Apsispręsdamas už dvasią ir imdamasis kultūros, jis paneigia gamtinį pradą ir galutinėje išvadoje paneigia ir dvasią, kuri visados gamtos yra nešama. Tai tragiška žmogaus gyvenimo priešginybė. Kultūra iš šitos priešginybės kyla, todėl ir turi savyje tragiškų bruožų. Kultūros kūriniai darosi tragiški ne dėl atsitiktinio jų [43] tobulumo, bet dėl to, kad jie yra gamtos neigėjai ir šito neigimo vykdytojai. Jie slepia savyje žmogaus dvasią, bet sykiu ir žmogaus kaltę. Štai kodėl žmogus kultūrą ir pergyvena kaip kažką ne tai, ko jis savo esme norėjo ir siekė. Kultūra pasidaro tiktai vienos gyvenimo pusės, tiktai žmogaus dvasios išraiška. Gamtinė pusė pasilieka tamsoje. Tuo tarpu žmogus giliausia savo prigimtimi siekia ir dvasios, ir gamtos. Jis jas nori suderinti savotiškoje sintezėje. Kultūra tokios sintezės neduoda. Ji kyla tik iš dvasinio principo ir tik dvasinį principą savo konkrečiuose pavidaluose apreiškia. Todėl kultūriniai kūriniai kaip tik žmogų ir apvilia. Jie apvilia jį pačiu savo pobūdžiu, pačia savo esmine linkme. Kurdamas žmogus siekia būties pilnatvės, kurioje ir gamta, ir dvasia turėtų savo dalį. Sukūręs jis pastebi, kad jis įvykdė tik vieną būties dalį, kad jis esmingai nuo šitos pilnatvės nutolo ir ją net paneigė. Todėl kultūros,

kaip neišvengiamo apsirikimo, kaip būtinos klaidos ir kaltės, pergyvenimas pasidaro žmogui pagrindinis.

Konkrečiai šitas pergyvenimas reiškiasi trejopai. Visų pirma kultūrinis kūrinys atsistoja šalia kūrėjo, nuo jo atitrūksta, savo istorijoje pasidaro nebeaprepiamas ir nebeapvaldomas. Dėl to žmogui kyla sąžinės tragizmas dėl atsakingumo už savo darbus. Žmogus jaučiasi esąs už savo kūrinys atsakingas. Bet sykiu jis žino, kad šitų kūrinių istorijos jis negali tvarkyti ir lenkti ten, kur pats norėtų. Atsakingumas ir sykiu neatsakingumas virsta tragiška priešginybe. – Toliau kultūrinis kūrinys pereina į gyvenimą ir jame pasilieka, suimdamas šitą gyvenimą į tam tikras pastovias formas. Kai šitokių formų prisirenka daug, jos sustingdo gyvenimą ir jį apsunkena. Dėl to kyla konfliktas tarp gyvo tekančio gyvenimo ir sustingusių kultūrinių kūrinių. Žmogus savo paties rankomis nužudo savo dvasią. Galop kultūrinis kūrinys yra ženklas, vadinasi, turįs ne realų, bet tik simbolinį buvimą. Tuo tarpu simbolis nėra realybė. Jis tik nurodo į realybę. Tačiau žmogus sava kūryba siekia ne simbolių, bet realybės. Jis nori gyventi ne ženklų, bet tikros būties pasaulyje. Dėl to kyla kultūros netikrumo, jos apgaulingumo pergyvenimas. Ženklas sueina į konfliktą su tikrove. Vadinasi, *atsakingumo tragizmas, sustingimo tragizmas ir netikrumo tragizmas* yra trys konkrečios apraiškos, kuriomis išeina aikštėn savotiškas kultūrinio žmogaus gyvenimo prakeikimas ir kurios padaro, kad kūrėjas šalia džiaugsmo visados yra lydymas gilaus liūdesio ir nusiminimo.

2. ATSAKINGUMO TRAGIZMAS.

Kultūrinis kūrinys jau nebėra žmogaus sąmonės turinys. Jis yra objektas, stovįs šalia žmogaus ir priklausąs išviršinei tikrovei. Anksčiau buvęs žmogaus dvasioje idėjos, pergyvenimo ar jausmo pavidalu, kūrimo metu jis išeina iš subjektyvinio pasaulio, susijungia su gamtine medžiaga ir tuo būdu pasidaro nebe priklausomas išvidinei tikrovei, iš kurios jis yra kilęs. Kiekvienas kultūrinis kūrinys atitrūksta nuo savo autoriaus. [44]

Ir tik atitrūkęs jis darosi pastovus. Kol kūrinys yra žmogaus dvasioje, tol jis kinta ir žlunga, kaip ir pats žmogus. Pastovus jis darosi tik tada, kai yra suimamas į tam tikras išviršines formas, kai atsistoja šalia žmogaus veikalo, statulos, paveikslo, simfonijos, įrankio ar kuriuo nors kitu pavidalu. Tačiau, iš kitos pusės, atitrūkimas nuo kūrėjo suteikia kūriniui savarankiškumą. Būdamas autoriaus sąmonėje, kūrinys yra visiškai jo priklausomas. Jis gali su juo daryti, ką nori. Tuo tarpu sykį paleistas iš sąmonės, kūrinys jau eina savaime. Kūrėjas šito kelio netvarko ir neapsprendžia, o kartais net nepramato. Išleistas veikalas, sukurta statula, padarytas techninis išradimas yra jau nebe mūsų galioje ir žinioje. Tiesa, kiekvienas kūrinys reikalauja žmogaus, kuris jį suprastų, kuris juo naudotųsi, vadinasi, kuris jį palaikytų jo, *kaip kūrinio*, buvime. Tačiau tokiu žmogumi yra jau nebe kūrėjas jau tik dėl to, kad kūrinys paprastai pergyvena savo kūrėją. Kūrėjas yra principialiai mirtingas, o kūrinys principialiai nemirtingas. Todėl kūrinio kelias nėra kūrėjo kelias. Labai dažnai kūrinys nueina priešingu keliu ir įgyja priešingos prasmės, negu jam kūrėjas buvo skyręs. Be to, kūrinio reikšmė istorijoje yra nevienaprasinė. Kartais jis yra laikomas didele gėrybe, o kartais net pamiršamas. Kartais jis kovoja prieš kurią nors kultūros sritį, o kartais tą pačią sritį remia ir gina. Kūrinio

reikšmės ir prasmės svyravimai istorijoje yra labai dideli, dažnai priešingi ir nepastovūs. Visą tai padaro, kad kultūriniai kūriniai, perėję į objektyvinę tikrovę, pasidaro daugiau ar mažiau kūrėjui svetimi. Jie yra jo ir sykiu ne jo. Jie yra savo kilme ir savo turiniu. Ne jo jie yra savo istoriniu buvimo būdu, savo prasme, savo reikšme ir savo įtaka.

Čia todėl ir kyla klausimas: kiek ir kaip kūrėjas yra atsakingas už istorinį savo kūrinio kelią? Paleidęs savo darbą į pasaulį, jis nebegali jo nei apspręsti, nei tvarkyti, nei prižiūrėti. Jo įtaka pasidaro nebeaprepiama, jo reikšmė nebeumatoma. Atrodo, kad su kūrinio paleidimu į gyvenimą baigiasi ir kūrėjo atsakingumas. Žmogus juk negali atsakyti už tai, kas yra ne jo žinioje ir vadovybėje. Vis dėlto šitas klausimas neišsisprendžia taip lengvai, kaip iš sykio atrodo. Atsakingumas už savo darbus yra gilesnis, negu tik tiesioginis ir faktinis šių darbų tvarkymas. Žmonių sąmonėje glūdi įsitikinimas, kad žmogus atsako už savo darbus ir istorinėje jų eigoje. Šitas įsitikinimas yra išreikštas žinomoje pasakoje apie žmogžudį ir blogų knygų rašytoją. Abu šie piktadariai mirę ir abu nuėję į pragarą. Žmogžudys buvęs įmestas į didžiausią ugnį, kuri tačiau po kiek laiko prigesusi ir toliau vienodai rusenusi. Rašytojas iš sykio patekęs į menką ugnelę. Bet ji pamažu vis augusi ir augusi ir jos plėtimosi galo nebuvę matyti. Šiuo pasakojimu liaudies etinė sąmonė nori pasakyti, kad *atsakingumo dydis yra susijęs su istorinių darbo pasėkų dydžiu.*

Be abejo, šitas pasakojimas yra poetinis. Tačiau jis slepia savyje gilią prasmę, pro kurią mes negalime tylomis praeiti. Savų darbų neapvaldymas istorijoje dar nėra pagrindas neatsakyti ir už jų pasėkas. Jeigu kultūrinis [45] kūrinys istorijoje yra vienaip ar kitaip suprantamas ir išaiškinamas, jeigu jis daro vienokios ar kitokios įtakos, matyt, jis savyje turi tokių pradų, kurie žmonėms leidžia jį vienaip ar kitaip suprasti, vienaip ar kitaip jį vertinti: matyt, jis skleidžia iš savęs tam tikrą dvasią ir todėl daro vienokios ar kitokios įtakos. Tuo tarpu šituos elementus ir šitą dvasią kūrinyje yra realizavęs kūrėjas. Tuo būdu jis yra realizavęs ir aną įtaką, kuri istorijoje paskiau išsivysto ir apsiireiškia. Kūrėjui tad priklauso ne tik pati gėrybė, bet ir jos pasėkos istorijoje. Mes ne be prasmės kalbame apie įtaką Platono, Aristotelio, Augustino, Kanto, Hegelio. Mes nesame tokie skrupulatai, kad sakytume, jog šitoji įtaka kilo *tiktai* iš jų veikalų. Mes priskiriame šitą įtaką jų asmenims ir juos pačius vienaip ar kitaip vertiname. Galimas daiktas, kad šitoks vertinimas nėra absoliučiai tikslus. Galbūt jis reikalauja tikslesnės išraiškos. Tačiau savo esmėje jis nėra klaidingas. Jis, kaip ir anas liaudies pasakojimas, slepia savyje atsakingumo tragizmą, kuris kyla iš savotiško kultūros buvimo jos istorijoje.

Kultūrinė kūryba yra gilus dorinis aktas, nes ji užangažuoja visą žmogaus asmenybę. Mes kuriame ne viena kuria savos būtybės galia, bet visu savimi. Kūryba kyla iš žmogiškosios mūsų visumos. Ji todėl yra labiausiai mūsų. *Mano kūrinys yra labiau mano negu mano kūnas.* Mano kūrinys yra tarsi antrasis mano Aš kuris simboliniu būdu atsistoja šalia manęs. Todėl joks kitas veiksmas nėra tiek susijęs su mūsų asmenybe, joks kitas veiksmas nėra toks asmeninis kaip kūryba. Tuo pačiu joks kitas veiksmas nėra toks etinis kaip kūryba, nes mūsų veiksmų etiškumas priklauso nuo jų asmeniškumo laipsnio. Juo kuris mūsų darbas yra labiau mūsų asmenybės nešamas, juo labiau jis yra dorinis. Asmenybė yra dorovės šaltinis ir pagrindas. Visa, kas iš jos kyla, kas yra su ja susiję, kas turi vienokį ar kitokį su ja ryšį, visa yra dora ar nedora. Tuo pačiu ir kultūrinė kūryba, kiek ji nebėra gamtinis veiksmas, yra etinės

kategorijos. Ji nėra anapus gėrio ir blogio. Priešingai, ji egzistuoja pačiame etinių žmogaus veiksmų centre.

Tačiau su kiekvienu doriniu veiksmu yra susijęs atsakingumas. *Atsakingumas yra žmogaus nusiteikimas prisiimti vertybinį arba nevertybinį savo veiksmų pobūdį.* Savo veiksmais žmogus užangažuoja patį save ir pasiryžta savo veiksmų verte save išmatuoti. Atsakingumas todėl nėra nei kurio nors įgimto polinkio, nei kurio nors intereso dalykas. Jis yra susijęs su asmeniniu žmogaus gyvenimu, su jo Laisve, su jo apsisprendimu. Žmogus yra atsakingas todėl, kad laisvi jo veiksmai giliausia prasme yra jo aktai, kad į juos jis įdeda *pats save*, kad per juos jis pats save apreiškia. Todėl jų vertę jis ir prisiima ant savęs, nes šita vertė giliausia prasme yra jo paties vertė. *Atsakingumas todėl savo gelmėse yra ne kas kita, kaip žmogaus atitikimas patį save.* Žmogus neatsako tik už tai, kas yra ne jis pats. Kas kyla ne iš jo, kas nėra su jo *Aš* susiję, to vertę jis negali savęs matuoti, nes šita vertė yra ne jo vertė, ir už tai jis yra neatsakingas. Žmogus neangažuoja savęs už ne save. [46]

Tačiau kultūriniai kūriniai kaip tik yra jis pats, atsistojęs simboliniu būdu šalia savęs. Kultūra nėra gamtinis veiksmas, bet dvasios žygiai, vadinasi, kuo labiausiai asmeniniai ir sąmoningi. Todėl už kultūrinę kūrybą žmogus kuo labiausiai yra atsakingas. Būdama asmeninė, ji tuo pačiu yra kuo labiausiai dorinė ir žmogų angažuojanti. *Atsakingumas už savo kūrybą yra atsakingumas už patį save.* Išreišdamas kultūros kūrinyje patį save su savo vidaus pasauliu, kūrėjas tuo pačiu išreiškia jame savo vertę arba nevertę. Todėl jis paskui ir turi šitą vertę prisiimti, kai ji atsistoja prieš jį objektyvuotu pavidalu. *Paneigti atsakingumą už kultūros kūrinius reikštų paneigti žmogaus atitikimą patį save.* Etinėje žmonijos sąmonėje atsakingumas už savo darbus yra giliai įsišaknijęs, ir darbų vertingumas visados yra siejamas su asmenų vertingumu.

Bet atsakingumas apima ne tik patį veiksma. Jis apima ir šito veiksmo pasėkas. Juk pats veiksmas savo vertę apreiškia ne tiek savo praeinančiame dinaminiam momente, kiek pasiliekančiuose rezultatuose. Todėl ant šitų rezultatų kaip tik ir rymo visu savo svoriu žmogaus atsakingumas. Tai tinka ir kultūrai. Kultūrinė kūryba yra toks veiksmas, kuris būtinai apsireiškia tam tikrais objektyviniais rezultatais. Kūryba, kuri nepaliktų po savęs nieko objektyvaus ir pastovaus, net nebūtų kūryba tikraja šio žodžio prasme. Kultūrinis veiksmas todėl nėra toks, kuris praeina, bet toks, kuris pasilieka. Dar daugiau, kultūrinis veiksmas esmingai stengiasi pasilikti kultūrinuose kūriniuose, pasilikti amžinai, iškildamas viršum laiko ir viršum erdvės. *Amžinumas ir pastovumas yra svarbiausi kultūrinio veiksmo siekimai.* Jeigu tad žmogus yra atsakingas už savo veiksmo pasėkas, tai kultūroje šitas atsakingumas pasidaro ypatingai sunkus. Siekdamas kultūrine kūryba tam tikrų amžinų ir pastovių rezultatų, žmogus įdeda juosna savo vertę arba nevertę ir tuo pačiu ją įamžina. Simboliniu savo buvimu kultūriniai kūriniai pasilieka visados ir tuo pačiu visados išreiškia ir palaiko juose glūdinčių kūrėjo vertingumą arba nevertingumą. Išgelbėdami nuo žlugimo asmeninio vidaus pasaulio turinį, jie tuo pačiu išgelbsti ir jo vertę. Todėl ir šitos vertės prisiėmimas arba atsakingumas čia darosi ypatingas, kadangi ir pati šita vertė yra nebepraeinanti.

Kultūrinių kūrinių reikšmė bei įtaka istorijoje yra ne kas kita, kaip objektyvuotos kūrėjo vertės išsiskleidimas ir išsivystymas laiko eigoje. Kol šita vertė buvo tik jo vidaus pasaulyje, ji darė įtakos tik jam pačiam. Tačiau kai ji buvo įdėta į kūrinį ir kai šitas kūrinys tapo paleistas į

gyvenimą, ji pradėjo daryti įtakos visiems, kas tik su ja susiduria. Tačiau juk šita įtaka nėra kieno nors kito įtaka. Ji nėra *svetima* įtaka, atėjusi kultūros kūriniui iš šalies. *Ji yra paties kūrėjo asmeninės vertės apsiereiškimas per jo kūrinius*. Istorijoje kūrėjas kalba ne tiesiog, bet per savo darbus. Tačiau visados kalba jis pats, ne kas kitas. Todėl savaime aišku, kad už šitą kalbą jis ir turi būti atsakingas. Paneigti istorinį kūrėjo atsakingumą reikštų paneigti jo buvimą savame kūrinyje. [47] Kiek kūrėjas savame kūrinyje gyvena, tiek jis yra už šitą kūrinį ir atsakingas. Šiuo atžvilgiu atsakingumo problema didelių sunkenybių nesudaro.

Sunkenybės prasideda tada, kai paliečiame šito atsakingumo *prisiėmimą*. Principaliai kūrėjas yra atsakingas už savo kūrinius ir už jų istorinę įtaką bei reikšmę. Tačiau jis gali šito atsakingumo neprisiimti jau tik dėl to, kad jis gyvena žymiai trumpiau negu jo kūrinys. Fiziškai kūrėjas gali net gyventi. Bet jeigu jis yra ištiktas dvasinio aptemimo kaip Hölderlinas, Nietzsche ar Strindbergas, jis vis tiek nebegali prisiimti atsakingumo už savo darbus. Tas pat reikia pasakyti ir apie pasėkų pramatymą. Paprastai sakoma, kad už pasėkas žmogus yra atsakingas tik tiek, kiek jas pramato. Tačiau kultūrinėje srityje toksai pramatymas yra labai menkas. Joks kūrėjas negali pramatyti, kokios reikšmės jo kūrinys turės svetimų tautų ir svetimų laikų žmonėms, kaip jis bus suprantamas ir vertinamas po daugelio amžių. Aprėžtas žmogaus buvimas ir čia nustato ribas atsakingumui prisiimti.

Visa tai padaro, kad principinis atsakingumas už savo darbus pradeda nesutapti su faktinių šito atsakingumo prisiėmimu. Iš esmės kūrėjas yra atsakingas už visą istorinį savo kūrinio kelią, už visas pasėkas, kurių jo darbas istorijoje palieka, nes tai yra paties autoriaus asmeninio vertingumo ar nevertingumo išsivystymas. Tačiau konkrečiai autorius negali šito atsakingumo prisiimti, nes jis yra arba jau miręs, arba ištiktas dvasinės tamsos, arba galop nepramatus to, kas su jo kūriniu įvyks. Kiekvienu tad atveju mes negalime realaus asmens nei už jo darbų istorinius nuopelnus girti, nei už jo istorines klaidas peikti. Šitas atsakingumo ir jo prisiėmimo išsiskyrimas pasidaro ryškus dar ir dėl to, kad paprastai kultūros kūriniai savo įtaką išskleidžia ir išvysto tikrai po ilgesnio laiko. Kūrėjas savo kūrinio pražydimu paprastai nesulaukia. Jis negali pasidžiaugti nei dėl jo teigiamybės, nei nuliūsti ar atgailoti dėl jo neigiamybių. Mirtis užantspauduoja kūrėjo gyvenimą, jį galutinai įvykdo ir užbaigia. Kas vyksta po mirties, nors tai būtų jo paties vertės ar nevertės išsivystymas, jau nebegali jo faktiškai paliesti, nes jo vienoks ar kitoks likimas jau būna išspręstas.

Šitoje vietoje mes kaip tik ir susiduriame su kultūros atsakingumo tragizmu. Žmogus kuria kultūrą, objektyvuoja savo vidaus pasaulį su jo verte, jaučia atsakingumą ir sykiu žino, kad šito atsakingumo jis negalės išgyventi visa jo pilnatve, negalės pasigėrėti savo darbų vertingumu nei atgailėti už jų nevertingumą. Atidavęs savo kūrinius istorijai, jis negali nei pramatyti jų išsivystymo, nei aprėpti jų reikšmės bei įtakos. Savotiškas likimas atsistoja tarp jo ir jo kūrinių. Neperregima uždanga uždengia nuo jo akių istorinį jo paties išsiskleidimą. Žmogus nežino, ar jo kūriniai turės kokios nors reikšmės, kokia šita reikšmė bus, kaip ateitis juos supras ir panaudos. Ir vis dėlto jis *turi* kurti. Kultūrinė kūryba virsta savotiška rizika etinėje srityje. Žmogus kuria rizikuodamas, kad jo darbai istorijoje ne tik neduos to, ko jis norėjo, bet, atvirkščiai, nueis visai priešinga linkme. Tiesa, kiekvienas etinis veiksmas yra susijęs su tam tikra rizika. Bet kultūrinėje srityje šita rizika [48] yra pati didžiausia, nes mes čia rizikuojame nebeapvaisu dalyku. Kūrinių mes juk nebegalime pakeisti. Jeigu tai dar įmanoma, kol

autorius gyvas, tai jam mirus šita galimybė absoliučiai dingsta. Leisdamas tad savo kūrinį į pasaulį, kiekvienas kūrėjas rizikuoja, kiekvienas kūrėjas atsistoja prieš gilią tamsą ir abejonę. Bus mano kūriniai istorijoje vertingi ar nevertingi? Išskleis jie savo eigoje mano vertingumą ar nevertingumą? Padės jie tautai ir žmonijai ar jai pakenks? Ir nėra jokių nulemiančių argumentų šioms abejonėms išblaškyti. Čia nieko nepadeda nei gera kūrėjo valia, nei kilni jo intencija. Kultūros istorija yra pilna pavyzdžių, kad net ir iš geriausios valios kilę kūriniai žmonijos gyvenime virto didžiausiomis pabaisomis. Kultūros kūrinio vienoks ar kitoks istorinis reikšmingumas neturi ryšio su kūrėjo subjektyviu nusiteikimu. Todėl šitas nusiteikimas ir negali panaikinti anos rizikos ir pašalinti anų skaudžių abejonių. Viską galų gale nulemia tik paties kūrėjo apsisprendimas: leisti kūrinį į pasaulį ir rizikuoti ar neleisti ir sunaikinti?

Šito tragizmo gilumas padidėja dar ir dėl to, kad kiekvienas kūrinys yra lydimas psichologinio džiaugsmo, kuris neleidžia kūrėjui abejoti savo darbo vertingumu, tuo būdu pridengdamas netobulybes bei klaidas. Tik tada, kai kūrinys įsijungia į objektyvinių gyvenimą, kai jame pradeda jis skleisti, tik tada jis pasirodo visapusiškoje šviesoje su visomis savo geromis ir blogomis ypatybėmis. Bet jį pataisyti ar atšaukti tuomet dažniausiai jau esti per vėlu.

Bet ir čia dar nėra atsakingumo tragikos galas. Kultūros įtakos išsivystymas istorijoje yra tragiškas ne tik kūrėjo, bet ir paties kūrinio atžvilgiu. Jau sakėme, kad kultūros srityje principinis atsakingumas nesutampa su šito atsakingumo konkrečiu prisiėmimu. Kultūrinio kūrinio išsivystymas ir jo reikšmė yra begaliniai. Tuo tarpu jo kūrėjo gyvenimas yra trumpas. Konkrečiai kūrėjas atsako už savo kūrinį tik tol, kol jis yra gyvas. Tačiau jo kūrinys gyvena ir daro įtakos ir kūrėjui mirus. Jo įtaka tada ne tik nemažėja, bet paprastai dar padidėja, nes, kaip sakėme, kūriniai išsiskleisti reikia kiek ilgesnio laiko. Kam tada tenka atsakingumas už šito kūrinio įtaką, už jo reikšmę ir už jo vertę? Jo autoriaus jau nebėra. Net jeigu tikėsime į anapusinį gyvenimą, tai vis tiek šio gyvenimo kintamumas baigiasi su mirtimi. Žmogaus darbų išsivystymas po mirties jau nebegali pakeisti jo likimo, kuris įvyksta mirties momentą. Kūrėjo darbų išsivystymas konkrečiai joja u nebegali paliesti. Ką tad jis liečia? Atrodo, kad nieko. Atrodo, kad už kultūros kūrinį istorinį gyvenimą niekas neatsako, kad jų teigiama ar neigiama įtaka niekam nepriskiriama ir nieko neįpareigojanti. Kūrėjas pasilieka atsakingas principaliai. Tačiau šitas principinis atsakingumas pasidaro dėl siaučiančios mirties fiktyvus. Todėl atrodo, kad kultūriniai kūriniai banguoja istorijos gyvenime niekieno nebevaldomi, niekieno neapsprendžiami ir niekam neatsakingi. Už jų niekas nebestovi, kas etiškai juos neštų, kas duotų jiems etinės prasmės. Bet tuomet išeina, kad kultūra išsiveržia iš etinių kategorijų ir atsistoja anapus gėrio ir blogio, kad ji virsta tikrai tik [48] žaismu, tikrai kažkokia chimera, iliuzija, svajone, sapnu, niekam nepadedančiu, bet ir nekenkiančiu.

Tačiau tikrumoje taip nėra. Kultūrinis kūrinys visados daro teigiamos ar neigiamos įtakos. Jis visados padeda arba kenkia, išgano arba pražudo. Vadinasi, jis nėra žaismas, nėra chimera ar svajonė, bet rimtas etinis objektas. Jis nėra anapus gėrio ir blogio. Bet jeigu taip, tai kas nors *turi būti* už jį atsakingas, atsakingas ne tik principaliai, bet ir konkrečiai. Kame nors *turi* laikytis kultūros istorinio išsiskleidimo etinės šaknys. Čia mes vėl grįžtame prie to paties pirmąsio klausimo. Atrodo, kad kultūros atsakingumo atveju atsiduriame prieš kažkokią paslaptį. Iš vienos pusės, mes jaučiame, kad turi būti kažkas, kas atsakytų už kultūrą jos istorijoje. Iš kitos tačiau pusės, mes nesugebame surasti, *kam* šitokį atsakingumą reiktų

konkrečiai uždėti. Iš tikro, kas gi atsakys už visas tas teorijas, sistemas, valstybes, bendruomenes, mokslo ir meno kūrinius, kurių pilna žmonijos istorija, kurie teikia pasauliui džiaugsmo ir laimės, bet sykiu ir kančios bei kraujo? Kas gali imtis atsakingumo, jeigu kultūrinių kūrinių įtaka dar nėra pasibaigusi, jeigu jie visi dar daugiau ar mažiau veikia, supainiodami žmonijos istoriją ligi neišnarpliojamo audinio? Kas gali išraizgyti tas gijas, kurios nusitiesia tūkstančius metų? Filosofija į šituos klausimus atsakyti neįstengia. Ji tik prieina išvados, kad etinis kultūros kūrinių pobūdis yra aiškus; kad principaliai už jį yra atsakingas kūrėjas; kad etinio savo vertingumo kūrinyje nenustoja ir nuo kūrėjo atitrūkęs. Tačiau kai reikia pasakyti, kas konkrečiai turi už šitą vertingumą atsakyti, filosofija nežino. Filosofijos darbas su šitomis išvodomis pasibaigia. Kultūros atsakingumo tragizmas iškyla visu savo gilumu ir sykiu sunkumu. Tačiau jo išsimezgamumas glūdi kažkokioje tamsoje.

3. SUSTINGIMO TRAGIZMAS

Kultūros kūrinyje yra išvidinio žmogiškojo pasaulio apraiška. Tai, kas žmogaus dvasioje buvo praeinama, ne visai aišku ir ne visai tikra, kultūros kūrinyje įgyja pastovumo, ryškumo ir tikrumo. Kultūrinis kūrinyje atsistoja priešais žmogaus dvasią kaip amžinas dalykas priešais žlungantį, kaip tvarka priešais chaosą, kaip pilnatvė priešais užbraižą. Subjektyvinė dvasia tarsi pati save įvykdo savo veikaluose. Ir šitas jos pačios savęs įvykdymas jai yra būtinas, kad ji galėtų išlikti laiko tekėjime, kad ji galėtų gyventi istorijoje, kad ji apskritai galėtų istoriją turėti. Be kultūros kūrinio žmogus negalėtų pakartoti Horacijaus žodžių, *exegi monumentum aereperennius*, nes objektyviniame gyvenime jis nepasiliktų jokia prasme, kaip jame nepasilieka kūdikiai ir gyvuliai. Žmogaus paminklas, kurio nesugeba suardyti „nei lietus, nei piktas šiaurys“, yra jo rankų veikalas. Jame žmogus įvykdo patį save ir jame jis pasilieka istorijoje gyventi, pergalėdamas naikinantį laiko tapsmą. [50] Tačiau, iš kitos pusės, šitas kūrinyje savotiškai atsigręžia prieš patį žmogų.

Subjektyvinė dvasia save įvykdo ir išsilaiko kultūros kūrinyje tik todėl, kad ji jame pasidaro *objektyvuota*, vadinasi, įmedžiaginta, surišta su medžiaginiu pagrindu, jau nebegyva ir nebeasmeninė. Ji save kūrinyje įvykdo ir jame išsilaiko kitokiu būdu negu asmeninėje atskiro žmogaus egzistencijoje. Žmoguje ji yra gyva, kintanti, niekad neatbaigta ir nevieninga. Kultūros kūrinyje ji esti atbaigiama, sujungiama, įamžinama, bet tuo pačiu savotiškai nužudoma ir sustingdoma. Kultūros kūrinyje yra negyvas ir sustingęs, todėl nekintantis ir nežlungantis. Užtat ir žmogus, norėdamas nepraeiti, turi sustingti; norėdamas nežlugti, turi tapti nebegyvu. Kultūros kūrinyje kaip tik įvykdo šitą žmogiškosios dvasios sustingdymą ir jos mirtį. *Išvidinio pasaulio objektyvavimas virsta jo nužudymu*. Žmogiškasis Aš, objektyvuotas kultūros kūrinyje, atsistoja priešais jo subjektyvinį Aš kaip mirtis priešais gyvenimą. Tiesa, šitoje mirtyje, šitame amžiname kultūriniame karste jis išsigelbsti nuo istorinio žlugimo. Tačiau išsigelbsti subjektyvinės savo gyvybės kaina. *Kiekvieno kūrėjo tragika ir yra ta, kad savo kūrinyje gyventi jis gali tik miręs*, vadinasi, paneigęs savo tapsmą, savo nuolatinį kintamumą ir neužbaigtumą. Šitos tragikos mes dažnai nejaučiame tik dėl to, kad mūsų gyvenimas, palygintas su mūsų kūrinių buvimu, yra gana trumpas ir mes nespėjame pajauti to plyšio, kuris atsiveria tarp kintančio mūsų gyvenimo ir sustingusių mūsų darbų. Tačiau jeigu

mes pažvelgtume platesnėje perspektyvoje į šituos darbus, mes pamatytume visą sustingimo tragikos gilumą.

Kultūrinis kūrinys išreiškia ne tik asmeninį žmogaus *Aš*, bet ir bendruomeninį jo aplinkos pasaulį. Jame žmogus objektyvuoja ne tik tai, kas jis pats yra kaip nepakartojama originali asmenybė, bet ir tai, kas jis yra kaip tam tikros visuomenės, tam tikro amžiaus, tam tikros gamtinės ir kultūrinės aplinkos narys. *Iš kultūrinio kūrinio prabyla žmogus savo visumoje*. Kultūros kūrinys neša pilnutinį gyvenimą su individualine ir bendruomenine jo puse. Bendruomeninis gyvenimas su savo pažiūromis, su doriniais savo principais, su estetinėmis kategorijomis išsilaiko istorijoje taip pat tik dėl to, kad kultūriniuose kūriniuose jis savotiškai sustingsta, miršta, todėl pasidaro pastovus ir amžinas. Laiko eiga pražudytų ne tik išvidinį *Aš*, bet ir išviršinį bendruomenės gyvenimą, jeigu jis nebūtų objektyvuojamas kultūros kūriniuose. Kultūros kūrinys suima į pastovias formas, sujungia ir įvykdo ne tik subjektyvinius individualios sąmonės turinius, bet ir objektyvinio bendruomeninio gyvenimo tapsmą. Gyvenimas bendruomenėje taip pat yra gyvas ir nuolatinis tekėjimas, nepaliaujamas kitimas ir žlugimas. Kultūrinis kūrinys kaip tik atsistoja priešais šitą tekėjimą ir jį užtvenkia. Jis sulaiko savimi jo eigą, sujungia jo įvairumą, išryškina jo užbraižas ir užuomazgas. Objektyvinis gyvenimas, kaip subjektyvinė sąmonė, įgyja kultūros kūrinyje pastovų, užtat nebegyvą ir sustingusį pavidalą.

Šitu tas sustingusiu pavidalu praeities gyvenimas išsilaiko istorijoje ir yra paveldimas naujųjų kartų. Bet kaip tik čia ir prasideda jo tragedija. Kul [51] tūrinis kūrinys įsijungia į objektyvinį gyvenimą ne kaip svetimas ir pašalinis jam kūnas, bet kaip paties šito gyvenimo nešėjas. Jis yra vienintelis, kuris regimu būdu gyvenimą apreiškia. Jis atneša gyvenimą iš praeities ir neša jį į ateitį. Bet jis atneša jau mirusį gyvenimą, jau sustingusį, nužudydamas sykiu ir dabarties gyvenimą. Gyvenimas laikosi tik kultūriniuose kūriniuose. Bet užtat jis kiekvieną momentą juose ir miršta. Kai kultūrinių kūrinių nėra per daug gausu, šitas nuolatinis stingimas nėra stipriai jaučiamas. Kol žmogus gyvena artimuose santykiuose su gamta ir su savo paties prigimtimi, kol jo objektyvacijos dar nėra visiškai savarankiškos, tol jo gyvenimas kinta ir žlunga, bet užtat yra nuolatos judrus ir gyvas. Tačiau kai kultūra kyla aukštyn, kai žmogus vis labiau atitrūksta nuo gamtos, kai jis vis labiau suranda būdų savo objektyvacijas apreikšti pastoviais ir pasiliekančiais pavidalais, tuomet jo gyvenimas yra vis labiau suimamas į amžinas formas, vis labiau išlaikomas istorijoje, bet užtat vis labiau nužudomas bei sustingdomas. *Kultūriniai kūriniai iš principo yra amžini*. Jie eina iš laiko į laiką, iš tautos į tautą. Istorijos eigoje jų renkasi vis daugiau ir daugiau. Tiesa, žmonės stengiasi kultūrinius kūrinius atrinkti ir ne visus juos perteikti naujosioms kartoms. Tačiau atrinkimas darosi kiekvieną kartą vis sunkesnis. Be to, ir atrinktųjų kūrinių kiekis aukštojoje kultūroje pasidaro labai didelis. Tuo būdu gyvas ir judrus gyvenimas yra tiesiog pilte užpilamas sustingusiais pavidalais. Aukštos ir stipriai kūrybinės kultūros metu žmogus nebegali rasti nė vienos kertelės, kuri nebūtų vienaip ar kitaip apspręsta paveldėtų nebegyvų kultūrinių kūrinių. Jie užlieja žmogaus mąstymą paveldėtomis sąvokomis bei pažiūromis. Jie apsprendžia jo elgesį paveldėtomis normomis ir taisyklėmis. Jie nustato jo kūrybai kryptį paveldėtais kanonais ir stiliais. Tuo būdu gyvenimo originalumas ir naujumas gali prasiveržti tik labai sunkiai. Mes negalime gyventi be praeities. Tačiau šita praeitis ateina mums sustingusi, apsupa mus negyvomomis formomis ir tuo pačiu žudo mūsų gyvenimą. Tai yra tragiškas kultūrinės kūrybos

likimas. Dvasia kuria ir turi kurti. Kitaip ji nebūtų dvasia. Tačiau šitie kūriniai atsikreipia priešais dvasią, sukausto ją nekintančiais kūriniais ir tuo būdu ją sustingdo. *Dvasia pati susikuria sau pančius savu kūrinium.* Savo pačios darbe ji netenka laisvės. Kūryba yra dvasinės laisvės padaras. Žmogus kuria tik dėl to, kad yra laisvas. Tačiau šita kūrybinė laisvė galų gale baigiasi nelaisve. Kūrinys pradeda pavergti kūrėją. N. Hartmannas šiuo atžvilgiu yra formulavęs net tam tikrą dėsnį, sakydamas, kad juo *didesnė yra kūrimo laisvė, juo didesnė sukurtoji nelaisvė.* Kitaip sakant, juo dvasia laisvesnė, juo daugiau ir intensyviau ji kuria. Bet juo daugiau ji sukuria, juo labiau šitie kūriniai atsistoja priešais ją ir ją apsprendžia, padarydami ją jau nebelaisvą. Juo yra didesnis kultūros produktyvumas, juo didesnis gyvenimo apsunkinimas kultūriniais kūriniais.

Šita tragiška priešginybė padidėja dar ir dėl to, kad kultūrinės gėrybės sustingdo gyvenimą ne tik dabartyje, bet ir ateityje. Kultūriniai kūriniai nėra ateičiai neutralūs. Kiekvienas kultūrinis kūrinys yra kuriamas tam, [52] kad būtų priimtas. Ir jis gyvena tik tiek, kiek yra priimamas. Tačiau priimamas jis kaip tik ir uždeda pančius jį priimančiajai dvasiai. Jis apsprendžia jos buvimo bei veikimo linkmę, jis suvaržo kūrybinę jos laisvę, jis aptemdo jos originalumą. Gyvenimo sustingdymas, kuris kyla iš kultūrinio kūrinio, pasidaro visuotinis. Jo praeitis jau yra sustingusi visiškai, nes objektyvuota negyvais pavidalais. Jo dabartis yra nuolatos stingdoma kūrybiniu produktyvumu ir kultūrinių kūrinių gausumu. Jo ateitis eina sustingimo linkui, nebegyvas formas perteikiant ir jomis apsprendžiant naujųjų kartų dvasią.

Tačiau taip yra ne tik gyvenimo vyksmo, bet ir jo *ploto* atžvilgiu. Gyvenimą kultūriniai kūriniai sustingdo ir apsunkena ne tik visais istorijos momentais, bet ir visose horizontalinio jo tekėjimo srityse. Mokslas yra negalimas be praeities laimėjimų. Kas neatsiremia į mokslo praeitį, tas yra tykomas pavojaus pakartoti tai, kas jau vieną kartą buvo pasakyta. Toks likimas yra ištikęs ne vieną mokslininką, tarp jų ir mūsų vysk. Baranauską ir prel. A. Dambrauską. Tačiau, iš kitos pusės, šita mokslo praeitis atsineša su savimi nebegyvas formas sąvokų, sprendimų, teorijų, išvadų ar sistemų pavidalu. Gyvoji kūrybinė mokslo dvasia yra priversta jas prisiimti, jas suprasti ir pergyventi, vadinasi, daugiau ar mažiau būti jų apspręsta. Ir juo daugiau istorija mums tokių mokslo praeities laimėjimų atneša, juo sunkiau darosi juos priimti organiškai perkūrus, ir juo sunkiau yra jų atžvilgiu savarankiškai nusistatyti bei originaliai kurti. Daugybė praeities sąvokų, kurias mes vartojame, yra nepaprastai nudėvėtos, netekusios pirmąsias prasmės. Jos yra virtusios tiktai šifrais, kurių sutartinė reikšmė pasidarė nebeaiški ir nebeaprežta. Kas gali, sakysime, pergyventi pirmąsias prasmes tokių filosofinių sąvokų kaip *idėja, substancija, forma, aktas, būtis, būtybė, esmė, buvimas* ir t.t., kurios Vakarų mąstymui turėjo ir tebeturi pagrindinės reikšmės? Jas mes esame priversti vartoti, nors jos ir uždeda mūsų minčiai tam tikrus pančius. Nusidėvi istorijoje ne tik atskiros sąvokos, bet net ir išsistos sistemos bei teorijos. Pirmąsias jų prasmingumas nyksta, palikdamas tik nebegyvus kevalus, kurie eina iš kartos į kartą, virsdami dvasinio originalumo varžtais. Mokslo ryšys su savo praeitimi yra ryškiausias ir reikalingiausias. Užtat ir pavojus jam sustingti yra pats didžiausias.

Tas pat yra ir su dorove. Nors dorinis gyvenimas yra susijęs su giliausiuoju žmogiškuoju *Aš*, tačiau kita puse jis taip pat yra susijęs ir su bendruomene. Žmogus yra ne tik savarankiškas individas, bet ir visuomenės narys. Dorovė apima šiuos abu žmogaus buvimo momentus. Žmogus negali doriniame savo veikime atsipalaiduoti nuo bendruomenės ir jos

nepaisyti. Šeima, profesija, valstybė, tauta jam deda tam tikrų pareigų, kurias jis privalo atlikti. Ir čia jis kaip tik susiduria su gyvenimo sustingimu. Doriniai objektyvinio gyvenimo dėsniai, normos, tradicijos ateina iš praeities ir nevisados organiškai susiderina su gyvąja asmenine dvasia. Dorinė praeitis, kurią mums atneša etinės kultūros kūriniai, yra taip pat sustingusi ir nebegyva kaip ir bet kuri kita sritis. Tačiau būdama dorinė ji ateina mums kaip [53] reikalaujanti norma, kaip taisyklė ir Įstatymas, kurį *reikia* vykdyti ir kuriam reikia nusilenkti. Tuo tarpu dabarties gyvoji dvasia labai dažnai jau yra žymiai nutolusi nuo anos dvasios, kuri šitą dorinę kultūrą buvo sukūrusi. *Dorinė praeitis pradeda nebeatitikti dorinę dabartį*. Paveldėti doriniai dėsniai ir dorinės normos pradeda varžyti dorinį asmens ir bendruomenės nusiteikimą. Tuomet kyla konfliktas ne tik sąžinėje, bet ir viešajame gyvenime. Ir šitas konfliktas čia ypatingai aštriai yra jaučiamas, nes *dorovė visados yra giliausias žmogaus apsisprendimas*. O žmogus gali apsispręsti tik už tai, ką jis laiko savu, kas yra jo darbas ir jo įsitikinimas. Tuo tarpu paveldėti doriniai dėsniai ir įstatymai labai dažnai atsistoja priešais žmogų kaip jam *svetimi* dalykai, net kaip jam *priešingi*. Ir vis dėlto žmogus yra verčiamas pagal juos elgtis, vadinasi, už juos apsispręsti. Sąžinės konfliktas pasidaro tokiu atveju labai aštrus ir gilus. Dorinio veikimo varžymas ir dorinės laisvės neigimas čia išeina aikštėn visu savo tragiškumu. Dorinė sritis yra ypatingos laisvės sritis. Todėl bet koks svetimumas, bet koks varžymas čia yra ypatingai skaudžiai pergyvenamas. Kultūros sustingimo tragizmas dorinėje srityje yra pats didžiausias.

Tačiau nuo šito sustingimo nėra laisvas nė menas. N. Hartmannas norėtų išskirti estetinius kūrinius iš šito visuotinio suvaržymo, manydamas, kad sustingimo apraiškos čia dingsta nepaprastoje kūrybos laisvėje. Meno kūrėjas, Hartmanno supratimu, nenori ir nesistengia, kad jo kūrinys darytų kokios nors įtakos tam, kuris juo gėrėsis. Jis reikalauja tik paties pasigėrėjimo. Tai yra tiesa. Tačiau iš šito pasigėrinčiojo pergyvenimo kaip tik ir kyla tam tikra įtaka. Be abejo, šita įtaka nėra nei teorinė, nei etinė. Bet ji nėra nė kiek mažiau apsprendžianti negu mokslinės sistemos ar doriniai papročiai. Meno kūriniai stovi priešais žmogų kaip tam tikro estetinio suvokimo, tam tikro estetinio skonio ir tam tikro estetinio aktyvumo išraiškos. Kas juos pergyvena, kas į juos įsigilina, tas tuo pačiu prisiima šitą suvokimą, šitą skonį ir šitą aktyvumą. *Žmogus negali meno kūrinium gėrėtis, nebūdamas jo daugiau ar mažiau apsprendžiamas*. Ir šitas apsprendimas kaip tik virsta varžtais estetinei žmogaus laisvei meno kūrinius vertinant ir juos kuriant. Meno srityje taip pat susiformuoja tam tikras „oficialus skonis“, kuris neigia visa, kas jo neatitinka. Čia taip pat susiformuoja tam tikri kanonai, kurie reikalauja būti vykdomi meno kūryboje. Kai Molièras apie gotikos pastatus rašė „*le fade gout des monuments gothiques, ces monstres odieux des siècles ignorants* – blyškus skonis gotinių paminklų, šių ignoracijos amžių pabaisų“, jis kalbėjo ne iš estetiškos laisvės, bet iš tų varžtų, kuriuos estetiniam sprendimui buvo uždėjęs baroko menas. Baroko skoniui gotika, be abejo, galėjo būti tik pabaisa. Taip pat Boileau estetika buvo padiktuota ne laisvos kūrybinės dvasios, bet estetinio skonio, kurį buvo apsprendęs pseudoklasicizmas. Šitie pavyzdžiai rodo, kad meno kūriniai taip pat sustingdo gyvą estetinį gyvenimą, kad ir juose glūdi ta pati tragika, kaip ir visoje kultūroje. [54]

Vis dėlto gyvenimo sustingdyje kultūrinis kūrinys peržengia pats save. Jeigu jis būtų tikrai sau kaip gamtiniai daiktai, šitas sustingdymas būtų nuolatinis ir nepakeičiamas. Tačiau kultūrinis kūrinys visados egzistuoja kitam. Jis visados yra apspręstas būti žmogui ir turėti

ryšių su gyvąja dvasia. Šitoji tad gyvoji dvasia kaip tik ir stoja kovon su gyvenimo sustingdymu. Būdamas kūrėjas, žmogus tik ligi tam tikro laipsnio gali pakęsti kūrybinės laisvės suvaržymą. Tik ligi tam tikro laipsnio jis leidžiasi įstatomas į paveldėtus rėmus. Kai šitas laipsnis yra peržengiamas, kai sustingimas pasidaro per didelis, žmogus pradeda laužyti senas formas, pradeda kovoti su istorinėmis tradicijomis, jas neigti, iš gyvenimo stumti, statydamas vietoje jų naujas, lankstesnes, originalesnes. Gyvoji dvasia, gražiu N. Hartmanno pasakymu, „niekadės nėra beginklė“. Būdamą gyva, ji niekadės negali sustingti pati savyje. Žmogus niekadės nevirsta kūrinium. Jis visados tampa, kinta, išsivysto, kuria. Gali paveldėti kūriniai nubrėžti šitam kitimui ir kūrimui linkmę, gali jie sudaryti tam tikrus rėmus, bet jie negali atsistoti jo vietoje ir jo pakeisti. Nė vieną istorijos periodą, nors jis būtų laikomas ir labiausiai tradiciniu, žmogus nebuvo pasitenkinęs tuo, kas buvo paveldėta, ir nebuvo atsisakęs originalios kūrybos. Žmogus kuria savarankiškai net ir didžiausios nelaisvės, net ir didžiausio tradicinio suvaržymo metu.

Ir šita naujoji kūryba kaip tik virsta ginklu gyvosios dvasios rankose prieš gyvenimo sustingimą. *Kiekvienoje kūryboje žmogus ne lik priima praeitį, bet ir ją peržengia.* Neatsirėmusi į praeitį, kūryba netektų gyvenimiško realaus pagrindo. Dažnai ji pasidarytų tik pakartojimas to, kas jau buvo. Neperžengdama praeities, ji taip pat liktų neoriginali ir būtų taip pat tik pakartojimas. Kūrybos realumas reikalauja ryšio su tradicijomis. Kūrybos originalumas reikalauja tradicijas peržengti. Ir juo kūryba yra originalesnė, juo šitas peržengimas yra didesnis. Tačiau kadangi kultūra negali būti tik pakartojimas, kadangi jau pats kultūrinio kūrinio palaikymas yra savotiškas jo atkūrimas, todėl jos linkimas į originalumą pasidaro jai esminis, o tradicijų peržengimas virsta nuolatinium jos uždaviniu. Istorija mums nuolatos neša sustingusių kultūros kūrinių, kuriuos mes priimame ir kuriais mes apsprendžiame savo gyvenimą. Tačiau gyvoji dvasia nuolatos kuria naujų gėrybių, kurios pralaužia tradicines sienas ir gyvenimą atpalaiduoja nuo sustingimo. *Kultūroje vyksta tyli, bet nuolatinė revoliucija prieš visa, kas yra sena.* Žmogus yra amžinas sukilėlis. Jis kelia maištą prieš visa tai, kas yra išėję ne iš jo giliausiojo Aš. Ir juo labiau kultūriniai kūriniai gyvenimą sukausto, juo šita revoliucija yra gilesnė ir intensyvesnė. Kiekvienas naujas ir originalus kūrinys yra parako pundelis po sustingusio gyvenimo sienomis. Kiekvienas kūrėjas neša savo dalį šitoms sienoms sugriauti. Po kiek laiko, kai pakankamai susirenka tokios sprogstamosios medžiagos, sustingusios sienos griūva ir žmogui vėl atsidaro kelias į laisvę. Iš šitos laisvės gimę nauji kūriniai vėl sustingdo savo ruožtu gyvenimą ir vėl jį sukausto. Tada žmogus vėl kuria naujus pavidalus ir šituos varžtus vėl ardo. Tuo būdu kultūros istorija banguoja tarp sustingimo ir laisvės, tarp tra [55] dicijos ir originalumo. Kultūrinė kūryba yra valdoma nuolatinio griovimo ir nuolatinio statymo. Revoliuciją H. Freyeris yra pavadinęs kultūrfilosofine problema. Tas pat reikia pasakyti ir apie tradicijas. Jos taip pat yra gili kultūrfilosofine problema. Kultūra negali būti ne tik revoliucija, nes tuomet jai stigtų pastovumo. Revoliucinė iš esmės yra tiktai subjektyvi žmogaus dvasia savo gelmėse. Bet kultūra negali būti ne tik tradicija, nes tuomet jai stigtų originalumo. Tradicija iš esmės yra tiktai gamta. Kultūra gyvena viduryje tarp revoliucijos ir tradicijos, nes ji yra esmingai susijusi, iš vienos pusės, su revoliucine žmogaus dvasia, iš kitos - su tradicine gamta. Revoliucija ir tradicija kultūroje savotiškai susitinka ir susijungia, kaip joje susijungia dvasia su gamta.

Šita išvidinė kultūrinio kūrinio priešgynybė parodo, kad *kultūrinis gyvenimas niekadose neina lygus ir nuoseklus išsivystymo keliu*. Jis visados banguoja, jis turi savotiškų spragų, peršokimų, prarajų ir pavojų. Tradicinė kultūros pusė linksta gyvenimą per daug sukaustyti. Tradicijų apspręsti kultūros tarpsniai pasidaro sustingę, nebeoriginalūs, tačiau turi savyje praeitį ir ją gerbia. Pasisukus gyvenimui priešinga linkme, revoliucinė kultūros pusė linksta gyvenimą per daug atpalaiduoti. Revoliucija visados yra tam tikra rizika, kuri nežinia kuo pasibaigs ir kuriuo keliu nueis. Sulaužydama tradicijas, revoliucija paneigia senas vertybes ir kuria naujų. Be abejo, šitos naujosios taip pat atsiremia į tam tikras senąsias. Tačiau revoliucijos metu kaip tik pasidaro neaišku, į kokias senąsias vertybes naujoji kūryba galutinai atsirems ir kiek ji jomis pasinaudos. Revoliucija visados prisiima tik dalį senųjų vertybių. Visos kitos yra atmetamos, paneigiamos ar net pamiršamos. Ir juo revoliucija yra gilesnė, juo pavojus pamiršti yra didesnis. Krikščionybė buvo revoliucija antikiniame pasaulyje. Ji perkeitė žmogaus santykius su šia tikrove ir todėl į vidurinių amžių kultūrą įėmė tik kai kurias klasikinio gyvenimo vertybes, pvz., platoniškąją filosofiją. Tuo tarpu graikų menas ir romėnų teisė net buvo visiškai pamiršti. Reikėjo tūkstančio su viršum metų, kol šitos vertybės atsigavo Europos gyvenime. Renesansas buvo revoliucija naujajame pasaulyje. Jis suardė vidurinių amžių kultūrą ir pradėjo naują gyvenimą. Jis taip pat atsirėmė į kai kurias viduramžių vertybes, kaip filosofija, suaugusi su Platonu ir net su Aristotelium. Tačiau gotiškasis menas ir korporacinė santvarka buvo visiškai pamiršti. Vėl reikėjo kelių šimtų metų, kol romantika prikėlė viduramžių meną, o pastarieji metai prieš praėjusį karą atsigrižo į bendruomeninę viduramžių santvarką. Šiandien taip pat vyksta didelė ir gili revoliucija, besireiškianti radikaliu nusigrįžimu nuo devynioliktojo šimtmečio materializmo ir mechanicizmo. Ką mes iš ano laiko pasiimsime su savimi į ateitį, o ką paliksime ir net pamiršime, šiandien dar neaišku. Viena yra tik tikra, kad mūsų ateitis bus kitokia. Kultūroje nėra pasikartojimo kaip gamtoje. Kultūroje kiekvienas tarpsnis yra naujas ir originalus, nors savo šaknimis ir suaugęs su praeitimi. Revoliucija tradicijos nenaikina. Ji tik ją pakeičia. Todėl kultūrinis išsivystymas darosi judrus, gyvastingas, banguojantis. Jame esama iškilimų ir nuos [56] mukių. Jokiais griežtais dėsniais jis nėra apsprendžiamas, nes jame dalyvauja neapskaičiuojama kūrybinė gyvosios dvasios laisvė.

Gyvenimo sustingdymas, kaip matome, yra tragiškas, bet ne fatališkas. Tragiškas jis yra todėl, kad yra neišpaneigiamas ir skaudus. Gyvoji dvasia turi sustingti pati ir sustingdyti ateitį, kad galėtų istorijoje išsilaikyti. Tai yra tragiška, kad ji negali gyventi nemirusi. Tačiau, iš kitos pusės, šitas sustingimas nėra fatališkas ta prasme, kad jis nėra amžinas ir nepakeičiamas. Pats sustingimas pažadina gyvojoje dvasioje jėgų kovai už kūrybinę savo laisvę. Originaliais laimėjimais gyvoji dvasia suardo sustingusius tradicijų uždėtus varžtus. Dideli kultūriniai kūriniai visados atneša ir didelę laisvę. Tačiau savo įtaka jie labiausiai apsprendžia ateinančias kartas, kad šios savoje kovoje vėl laimėtų naują laisvę. *Kova už kūrybą, už savo minčių bei veiksmų originalumą virsta vienu iš pagrindinių kultūrinio išsivystymo principų.*

Stingdanti kultūros įtaka gyvenimui kaip tik davė pagrindo Nietzsche'į ir Klagesui kritikuoti kultūrą ir kurti naujas pažiūras į žmogaus ir gyvenimo santykius. Ir Nietzsche, ir Klagesas išeina iš fakto, kad gyvenimas kultūros įtakoje sustingsta, pasidaro nebejudrus ir nebekūrybiškas. Skirtumas tarp jų pažiūrų yra tik tas, kad Nietzsche sustingimo priežastimi laiko kultūrinį kūrinį, vadinasi, dalyką, kuris yra objektyvuojamas, o Klagesas tokia priežastimi

laiko dvasią, vadinasi, dalyką, kuris pats objektyvuojasi. Be abejo, Klagesas eina giliau. Jeigu jau kas dėl sustingimo kaltas, tai tik dvasia, nes ji yra objektyvinių kūrinių kūrėja ir jų palaikytoja. Ji padaro, kad gyvenimas yra įdedamas į medžiaginius objektus, kad medžiagos jis yra nešamas ir išreiškiamas, todėl joje netenka gyvybės ir tapsmo. Į dvasią tad ir yra nukreipti pagrindiniai Klageso priekaištai. Tuo tarpu Nietzsche savo priekaištus taiko daugiausia tradicinei kultūros pusei, reikalaudamas gilios revoliucijos.

Savo veikale „Also sprach Zarathustra“ Nietzsche veda savo išminčių per „išsilavinimo šalį“, vadinasi, per kultūrą ir leidžia jam pasibaisėti tuo, ką čia randa. Kultūros gyvenimas jam atrodo kaip nepaprastas margumynas. Jau ankstesniame savo veikale „Unzeitgemäße Betrachtungen“ dabartinę kultūrą Nietzsche laikė „žybčiojimu ir blykčiojimu begalybės akmeniukų ir gabaliukų, kurie yra pasiskolinti iš ankstesnių kultūrų“, tarsi „margų skudurų drabužis nuogajam ir šalančiajam“ (4 Betr.). Zaratustros lūpomis jis reiškia tą pačią mintį, tik žymiai stipriau: „Penkiasdešimčia kleksų išsitepę savo veidus ir sąnarius, sėdėjote mano nustebimui jūs, dabartinieji. Ir su penkiasdešimčia veidrodžių aplinkui, kurie pataikavo jūsų spalvų žaismui. Pilni prisirišę praeities ženklų ir šituos ženklus apteplioję naujais ženklais, jūs gerai pasislėpėte nuo kiekvieno ženklų aiškintojo... Visi laikai ir tautos žiūri iš po jūsų uždangų. Visi papročiai ir tikėjimai tauškia iš jūsų judesių“. Zaratustra pasibaisi šituo margumynu. Jis norėtų juoktis, bet jį užgula kažkoks sunkumas. Jis dairosi, kur galėtų pasislėpti nuo šito gėdingo maskarado. „Ak, kur aš galiu eiti su savo ilgesiu. Nu o visų kalnų dairau [57] si savo tėviškės. Bet niekur jos nerandu. Neramus esu visuose miestuose ir paklydėlis prie visų vartų“. Zaratustra neišsitenka kultūroje. Jis ilgisi kažko kito, kažkokios kitos tėviškės, negu žmogaus sukurtas kultūrinis pasaulis. „Pasuksiu aš vienišas, - galop nusprendžia Zaratustra, - į savo vaikų šalį, į neatrastą ten tolimose jūrose; į ją aš tiesiu savo bures“.

Zaratustra čia, kaip ir visur kitur, kalba poetiniais simboliais. Tačiau juose slypi Nietzsche's kultūrinės pažiūros. Nietzsche buvo didelis dabartinės kultūros kritikas ir jos galo skelbėjas. M. Havensteinas jį vadina Spenglerio pirmataku, tiktai kalbančiu iš kitokio pergyvenimo. Spengleris, pasak Havesteino, pasirodo kaip pažinimo demonas. Sklendendamas geležinėje aukštumoje viršum laikų, jis žvelgia blavia akimi žemyn, konstatuoja ramiai, kas buvo ir kas bus. Tuo tarpu Nietzsche žiūri į viską pikta ir skausmingai. Jis dega noru išgydyti laiko žaizdas ir priversti vystantį mūsų kultūros augmenį iš naujo pražysti. Todėl Spengleris niekur nebėga. Jis ramiai laukia pranašauto galo ir ramiai gyvena paskutinį kultūros tarpsnį civilizacijos pavidalu. Tuo tarpu Nietzsche ieško išeities. Jis ieško tėviškės, kurioje galėtų nusikratyti sustingusia, marga ir neorganiška kultūra. Šitą tėviškę jis mato Zaratustros vadinamoje „vaikų šalyje“. Kas yra šita vaikų šalis? Tai ne kas kita, kaip pats gyvenimas, tačiau suprastas ne dvasine, bet biologine prasme. Vaikai gyvena ne kultūra ir ne kultūroje, bet savo gyvybėje ir savo gyvybe. Gyvybinis gyvenimas ir yra toji vaikų šalis, toji tėviškė, į kurią Zaratustra skleidžia savo bures. Priešais visa, kas sustingę, neorganiška, nevieninga, abstraktu, svetima, Nietzsche stato gyvenimą. Gyvenimas jam yra kultūros priešginybė. Kultūra savo margumynu iškreipia gyvenimą, aptepliodama jį visų laikų ir visų tautų ženklais. „Vaikų šalis“, toji nekalta gyvybė, tegalinti išgelbėti žmogų iš to nenatūralumo, iš to sustingimo ir juokdariškumo, kurį pagamina kultūra ir kuriuo naujųjų laikų žmogus taip didžiuojasi. Iš Nietzsche's kultūros kritikos byloja pirmųkščio, nesustingusio, organinio gyvenimo pasiilgimas.

Tas pat yra ir su Klagesu. Tik jis, kaip sakėme, kritikuoja ne tiek pačią kultūrą, kiek kultūros šaltinį - žmogaus dvasią. Dvasia, pasak jo, yra žmoguje savarankiškas pradai, nesusietas su gyvybe, prisijungęs prie jos tik iš viršaus, tik įsiveržęs į žmogų, todėl gyvenimui svetimas ir esmingai priešingas. Šitą priešgynybę Klagesas reiškia tokiomis antitezėmis: dvasia būna, gyvenimas pergyvena tapsmą ir t.t. Iš šitų antitezių jau galima nujauti, kad Klagesas dvasiai priskiria tas pačias savybes, kuriomis yra būdingas kultūrinis kūrinys. Savaime aišku, kad šitokia dvasia sustingdo gyvenimą ir jį nužudo. Todėl istorinio žmonijos vyksmo, Klageso supratimu, esmė ir yra nuolatos laiminti dvasios kova su gyvenimu, pramatant šio pastarojo sunaikinimą. *Istorija einanti kiekvieną kartą vis didesnio sudvasinimo, vadinasi, sustingimo kryptimi.* Galų gale tampantis, pergyvenantis ir praeinantis gyvenimas bus sunaikintas ir nebeturės pasaulyje vietos. Dvasia savo pastovumu ir savo būsmu pridengs žmonijos istoriją ir ją visiškai sukaustys. Todėl Klagesas kviečia gintis nuo [58] šitokio galo. Reikia, pasak jo, atsigrįžti į gyvenimą, pasinerti gamtoje, susiliesti su visuotine gyvybe. Žmogaus *Aš* yra sykiu ir gyvybės, ir dvasios nešėjas. Todėl nuo jo apsisprendimo priklauso, kam jis atiduos pirmenybę. Norint išsigelbėti nuo sustingimo, reikia pergalėti dvasią, reikia atsigrįžti į tapsmą, kuris yra esminė ne dvasios, bet gyvenimo funkcija.

Vadinasi, tiek Nietzsche'i, tiek Klagesui gyvenimas yra kultūros priešgynybė. Jame abu jie ieško priebėgos nuo kultūrinio pasaulio. Taip pat abu jie gyvenimą supranta biologinės gyvybės prasme. Savo gyvenimu žmogus yra susijęs su gamta. Dvasia ir kultūra atitraukia žmogų nuo gamtos. Tuo tarpu gyvybė jį su ja suriša. Todėl, bėgdamas nuo kultūros, žmogus savaime artinasi prie gamtos. Gamta yra toji „vaikų šalis“, toji tėviškė, kurioje žmogus išsivaduoja iš kultūrinio margumyno ir sustingimo, iš žudančios dvasios veikimo. Ir Nietzsche, ir Klagesas abu skelbia revoliuciją. Tačiau jų filosofijoje revoliucija įgyja principinę reikšmę. *Tai nėra revoliucija kultūroje, bet revoliucija prieš kultūrą kaip tokią.* Gyvenimo sustingdymas, kuris kyla iš kultūrinių kūrinių, Nietzsche's ir Klageso yra padaromas principiniu ir pagrindiniu kultūrinės kūrybos rezultatu. Todėl ir kova prieš šitą sustingimą jau peržengia kultūros sienas. Nietzsche ir Klagesas kovoja ne prieš tą ar kitą paveldėtą kultūrinę tradiciją, kad ją sugriautų ir jos vietoje statytų naują, bet jie kovoja prieš pačią kultūrą jos visumoje, kad jos vietoje pastatytų gamtinį gyvenimą. *Nietzsche's ir Klageso revoliucija yra gamtos sukilimas prieš kultūrą ir gyvybės sukilimas prieš dvasią.* Tai revoliucija pačioje žmogaus būtyje. Jungdamas savyje abu pradus, žmogus yra sykiu ir gamtos, ir dvasios nešėjas. Tačiau jau nuo antikinės senovės žmonija laikėsi įsitikinimo, kad gamta žmoguje yra palenkta dvasiai, kad dvasia yra valdantis ir tvarkantis pradai. Nietzsche ir Klagesas kaip tik vykdo revoliuciją tuo, kad jie apkreipia šituos santykius. Dvasia čia paskelbiama dvasios priešininke, ir žmogus yra raginamas padėti gamtai pajungti dvasią. Nietzsche's ir Klageso filosofija pasidaro revoliucinė metafizine prasme, nes ji kėsina pakeisti žmogaus prigimties sąrangą. Ji jau peržengia kultūros filosofijos ribas ir pereina į žmogaus filosofiją arba į antropologiją. Tačiau su kultūriniu gyvenimu ji pasilieka esmingai susijusi, nes gyvenimo sustingimo niekur kitur nėra, kaip tik kultūroje.

Nietzsche's ir Klageso pagrindinė klaida yra ta, kad jie nėra vienas nepastebėjo revoliucinio principo pačioje kultūroje, pačiame nuolatiname žmogiškosios kūrybos originalume, kuris neleidžia gyvenimui pastoviai sustingti, bet kiekvieną kartą jį vis atgaivina ir atnaujina. Jie taip pat nepastebėjo, kad pati dvasia nepakenčia jai uždėtų varžtų ir juos

sprogdina, nes iš tikro ji nėra būsmas, kaip teigia Klagesas, bet tapsmas ir praeinamumas. Kova prieš dvasią, kaip prieš esmingai sustingusį, nekintantį pradą, yra iliuzinė, nes realybėje neturi pagrindo. Bet tuo pačiu atkrinta ir šauksmas grįžti į gyvybinį gyvenimą, kaip į gelbinčią tėviškę. *Atsinaujinimo principą neša pati dvasia savyje ir jį perteikia saviems darbams.* Kultūra atsinaujina kaip tik iš dvasios tapsmo. Todėl gamtinės paramos ji nėra reikalinga. [59]

4 . NETIKROS BŪTIES TRAGIKA

Kultūrą žmogus kuria dėl to, kad gamta neduoda nieko, kas reikalingajam būti ir išsivystyti. Žmogus nepasitenka gamtiniais daiktais, nes jie atrodo jam netobuli, negražūs. Jis imasi juos pertvarkyti, perkeisti, perkurti, pakeisdamas juos tobulesniais: naudingesniais, gražesniais, teisingesniais. Kultūra todėl atsistoja ne šalia gamtos, kaip jos papildymas ar pagelbėjimas, bet vietoje jos, kaip naujas pasaulis ir nauja žmogaus aplinka. *Kultūra gamtą išskiria tuo būdu, kad ją pakeičia.* Kur yra kultūra, ten nebėra gamtos. Kultūrinis pasaulis ir kultūrinis gyvenimas nestovi ant gamtinio pasaulio ir ant gamtinio gyvenimo kaip rūmai ant pamato, bet gamta yra čia įimama iš vidaus ir įjungiamą taip, kad ji nebetenka pirmykščių savo formų ir prisiima naujas. Juo labiau kultūra kyla aukštyn, juo plačiau ji apsupa gamtą, juo sėkmingiau ardo pirmykščius jos pavidalus ir juo sparčiau kuria naujų. Vietoje nepaliesto, nekalto gamtinio pasaulio vis labiau kuriasi žmogaus kūrinis pasaulis. Gamta nyksta iš mūsų akiračio. Ji pradeda egzistuoti ne kaip gamta, bet tikrai kaip materialinis naujojo pasaulio pagrindas. Savarankiškos egzistencijos ji netenka. Ji darosi palenkta žmogaus valiai ir jo kūrybos užgaidoms. *Istorinis žmonijos vyksmas yra vis didėjęs gamtos nugamtinimas ir jos palenkimas žmogui.* Šiuo atžvilgiu kultūra yra pasiekusi nuostabių rezultatų. Jau pasitaiko šalių - Europa beveik visa tokia yra, kur laukinės gamtos nebėr, kur kiekvienas erdvės sklypelis, kiekvienas medis, net gyvuliai yra sukultūrinti. Kultūros tinklas žemės paviršiuje darosi vis tankesnis ir tankesnis. Šioje srityje kultūra eina nuolatinės ir nepertraukiamos pažangos keliu. Gamtos išskyrimas kiekvieną kartą darosi vis didesnis.

Ką tad žmogus vietoje gamtos *nori* pastatyti ir ką jis tikrumoje *pastato*? Štai klausimas, kuris mums atskleidžia dar vieną ir turbūt giliausią kultūrinio kūrinio tragiką. Gamta stovi priešais žmogų kaip reali būtis, kurią jis pergyvena visais savo pojūčiais, kurią jis supranta, kuria jis naudojasi, iš kurios jis kyla ir į kurią galop sugrįžta. *Gamta yra tikrovė.* Savo buvime ji yra nuo žmogaus nepriklausoma. Žmogus nesijaučia ją sukūręs ir todėl nesijaučia nė galįs ją sunaikinti. Gamtos akivaizdoje žmogus stovi prieš kažką kita, kuris yra ne jo *Aš*, kuris yra jam svetimas ir kaip tik šituo svetimumu kuo labiausiai tikras ir realus. *Gamtos realumas yra pagrindinis pradas jos pergyvenime.* Tuo tarpu kultūrinė kūryba šitą realumą paslepia. Ji suardo gamtines formas ir vietoje jų sukuria naujų. Tačiau savo intencija žmogus anaipol nenori vietoje realios gamtinės tikrovės pastatyti kažkokias kultūrines fikcijas. Kultūrinė kūryba jis taip pat siekia realios būties. Tik šita realybė turinti būti nauja, turinti būti kitokia, kilusi iš jo paties, todėl nešanti savimi naujas, jį atitinkančias formas. Tačiau kiekvienu atveju ji turinti būti realybė, ne chimera, ne sapnas, ne svajonė. Su ja žmogus nori taip pat susidurti kaip su kažkuo kitu, stovinčiu šalia jo. Ja taip pat jis nori pasinauti [60] doti. Ją taip pat jis nori pergyventi savo pojūčiais ir suprasti savo protu. Kitaip sakant, vietoje gamtinės būties, žmogus

sava kūryba nori pastatyti kultūrinę *būtį*. Gamta yra būtis, kuri žmogaus nepatenkina. Kultūra turi būti būtis, kuri jį patenkintų. Realios būties siekimas yra pagrindinis žmogaus noras kultūrinėje kūryboje. Vietoje gamtinės realybės žmogus nori pastatyti naują aukštesnę, bet taip pat ne mažesnę realybę. *Kultūros noras savo esmėje yra būties noras.*

Tačiau tikrumoje šitas noras visados yra apviliamas. Sava kūryba žmogus, tiesa, gamtą nurealina. Josios savarankišką tikrovę jis padaro nebeatiriamą. Tačiau naujos realybės duoti jis neįstengia. Vietoje tikrovės jis <...> gamtiniu daiktu, nėra realybė, bet tik realybės ženklas, tik nurodymas į realybę, tik josios išraiška. Todėl ir jo buvimas yra ne realus, bet tiksliai *simbolinis*. Vietoje realaus regimo gamtinio pasaulio žmogus sava kūryba stato ne naujos tikrovės, ne naujos būties, bet tiksliai ženklų bei simbolių pasaulį. Kurdamas kultūrą jis atitrūksta nuo gamtos, atitrūksta nuo gamtinės realybės, bet į naują realybę patekti nepajėgia. Jis patenka tik į ženklų sritį, į simbolių karalystę. Paregėti naują aukštesnę realybę jam darosi nelemta. Vietoje tikrovės jis pastato tiksliai ženklą, kuris tikrovę nurodo, bet kuris pats nėra tikrovė. Žmogaus kūrinys atsistoja priešais jį ne kaip jam svetimas, ne kaip kažkas kitas, bet kaip jis pats - tiksliai kitokiu pavidalu. Žmogus pergyvena savo kūrinių kaip savęs paties pratęsimą ir išlaikymą, kuriuo jis, be abejo, gali didžiulis ir džiaugtis, tačiau kuris neduoda jam nieko naujo, ko jame pačiame nebūtų buvę. *Kūrinys pasidaro ne nauja būtis, bet tik žmogaus būties pakartojimas objektyvuotu pavidalu.*

Iš kitos pusės, šitas kūrinys yra priklausomas nuo paties kūrėjo. Žmogus jaučia, kad jis gali savo kūrinių pakeisti, gali jį visiškai sunaikinti, kad jis gali vieną sykį kurti vieną dalyką, kitą sykį kitą; kad tasai ženklų bei simbolių pasaulis, kuriame jam tenka gyventi, yra palenktas jo valiai ir jo norams. Šitas kultūros priklausomumas nuo žmogaus panaikina tarp jo ir kūrinių distanciją, kuri yra tarp jo ir gamtos ir kurios pergyvenimas padaro gamtą realia tikrove. Negalėdamas pergyventi savo kūrinių kaip nepriklausomo, kaip kažko kito ir svetimo, žmogus laiko jį ne realybe, bet tiksliai savo vaizdu, savo pergyvenimų, savo fantazijų ir iliuzijų objektyvacija. Kultūrinis pasaulis, vietoje buvęs nauja aukštesnė, gamtą pergalėjusi tikrovė, virsta fikcijomis, kurios laikosi įmedžiagintos realiam gamtos pasaulyje. Hölderlinas vienoje vietoje yra pasakęs, kad žmogus gyvena žemėje *poetiškai* (*dichterisch wohnet der Mensch auf dieser Erde*). Tai reiškia, kad pats žmogaus buvimas yra poetiškas, vadinasi, netikras ir nerealus, nes poezija nėra tikrovė, kad iš šito buvimo kylą darbai yra poetiški, vadinasi, taip pat netikri ir nerealiūs. Nepasitenkindamas gamta žmogus kuria savą pasaulį, norėdamas susikurti naują realybę. Tačiau tikrumoje jis paregi, kad jis sukūrė tiksliai ženklus, kad jis įmedžiagino tik savo svajones ir sapnus. Kultūra tuo būdu virsta viena didele iliuzija, vienu dideliu žmo [61] gaus sapnus, jo ilgesiu ir svajone. Joje glūdi realybės siekimas. Ji yra šitos siekiamos ir trokšamos realybės ženklas bei simbolis. Bet pati savyje, deja, ji nėra realybė.

Čia kaip tik ir išskyla pati giliausia kultūros tragika. Žmogaus sumanyje ir siekime kultūrinis kūrinys turėtų tapti realine būtimi. Savo įvykdyme jis tampa tiksliai šitos būties ženklu. Tačiau ženklas niekad žmogaus negali patenkinti. Dar daugiau, *ženklas iš esmės ir yra tam, kad nepatenkintų, nes jis tik nurodo*. Nurodydamas jis tuo pačiu sukelia ilgesį, sukelia būties norą, pažadina troškimą eiti šios būties ieškoti. Ženklas yra tiksliai akstinas ir rodyklė. Nurodydamas jis savaime reikalauja prie jo nesustoti ir nepasilikti. Jis reikalauja jį peržengti ir pakilti prie to, ką jis reiškia, nes jis pats nėra tai, ką jis reiškia. Todėl visa kultūra, būdama

ženklų ir simbolių pasaulis, slepia savyje savo paneigimo pagrindą. Ji visa tik nurodo į aukštesnę tikrovę, bet ji pati šita tikrove nėra. Ji visa sakyte žmogui sako, kad ji nėra ir negali būti tuo, ko jis ieško, nes ji yra jo ieškomos būties tikrai ženklas ir nurodymas. Nenuostabu todėl, kad ateina laikas, kada žmogus pradeda būti nepatenkintas kultūra, pradeda ją nusivilti ir nebeprisitaikyti. Tai yra kultūros krizės laikas. Kultūros krizė yra nusivylimas kultūra, tačiau nusivylimas principinis, nusivylimas pačia kultūros esme. Tai nėra nepasitenkinimas viena arba kita kuria jos sritimi, viena arba kita jos netobulybe. Kultūros krizė kyla ne iš materialinės kultūros persvaros priešais dvasinę, ne iš visuomeninės kultūros persvaros priešais asmeninę, ne iš estetinės kultūros persvaros priešais dorinę, kaip kultūros istorikų dažnai yra teigiama. *Kultūros krizė kyla iš ženklo persvaros priešais būtį.* Kai žmogus pajaučia, kad jis savo kūryboje laimi tikrai ženklus, kurie reikalauja būti peržengiami ir paliekami, kurie yra tikrai kažkokio jam nežinomo ir nesuprantamo kelio rodyklės, kai jis pradeda savo kūrybą pergyventi kaip nerealybę, kaip savotišką sapną ir svajonę, tuomet jis pradeda nuo jos nusigrįžti, pradeda ją net niekinti ir tuomet ateina kultūros krizė.

Tai yra didelės tragikos apsišaukimas. Iš vienos pusės, čia žmogus nusivilia savo darbais, kurie neturi realybės pobūdžio ir yra tikrai simboliai. Iš kitos pusės, jis nusivilia savo susirišimu su šiais ženklais, nes jie reikalaujami būti nuolatos paliekami ir peržengiami. Kurdamas kultūrą, žmogus tikėjosi laimėsias naują realybę. Tuo tarpu jis pastebi, kad tikrumoje jis nuo šitos realybės kaip tik nutolo ir net ją prarado. Tasai kultūros tinklas, kuris vis tankiau apgaubia mūsų žemę, pridengdamas jos gamtiškumą, ir kuriuo žmogus taip labai didžiuojasi, pasirodo esąs tikrai ženklų bei simbolių tinklas. Jis ne tik pats nėra realybė, bet jis dar pridengia gamtinę realybę, neleisdamas žmogui jos tiesioginiu būdu patirti ir pergyventi. Atitrūkimas nuo gamtos, pasirodo, tikrumoje neduodas nieko realaus. Kultūriniai kūriniai atsistoja gamtinių daiktų vietoje. Tačiau šitas pakeitimas tikrumoje yra ne kas kita, kaip realybės pakeitimas fikcija. Gilus nepasitenkinimas savu kūrinium apgaubia žmogų. Kultūra pradeda pergyventi kaip principinis [62] žmogaus apgavimas. Ne kūrinio netobulybės apvilia jo kūrėją, bet pats šito kūrinio esminis pobūdis, pati principinė jo linkmė. Žmogų apvilia simbolinė kūrinio prigimtis, kad jis nėra būtis, o tik būties ženklas. Pati būtis žmogaus rankose nesugaunamai išsprūsta, nutolsta ir net dingsta. Apsisupęs ženklais ir simboliais, jis jaučiasi užsidaręs chimėrų pasaulyje ir vedęs netikrą ir nerealų buvimą. Tikrosios būties šviesoje kultūra pasirodė kaip esanti apgaulė ir netikrybė.

Iš kitos pusės, šita netikrybė ir nenori virsti tikrove. Kultūra prabyla į žmogų nuoširdžiai. Ji jam sakyte sako, kad ji esanti tikrai ženklas, kad ji tikrai nurodanti į tikrovę, kad ji tikrai tikrovę išreiškianti, bet kad *ji pati nesanti tikrovė.* Žmogus todėl negalys galutinai ir neatšaukiamai kultūroje apsisistoti ir joje įsigyventi, nes tai būtų apsigyvenimas ženklų srityje. Žmogus turįs peržengti kultūrą ir ten, kažkur viršum josios, ieškoti būties, į kurią kultūra, kaip viena didžiulė rodyklė, yra nuolatos atgrįžta. Kai žmogus supranta šitą kultūros kalbą, kai jis suvokia josios ženkliškumo prasmę, jis nusivilia ne tik savo kūriniais kaip tokiais, bet ir savo susirišimu su jais. Tikėdamasis kuriąs realią būtį, žmogus į savo kūrinčius įdeda ne tik savo vidų kaip turinį, bet ir savo gyvenimo prasmę. Kultūra virsta tikrąja būtimi. Kultūriniai uždaviniai pasidaro jo prasmės vykdytojais. Žmogus įsigyvena kultūroje pastoviai ir visiškai. Tačiau kai jis pamato, kad kultūra yra tikrai ženklas, kuris kviečia eiti toliau, visas jo santykis su šituo ženklu, visas tasai pastovus įsigyvenimas ir prasmės ieškojimas staiga sudūžta ir žmogus

pasijunta lyg išmestas iš savo tėviškės į kažkokį nežinomą pasaulį. Pirmykštis jo pasitikėjimas kultūra griūva. Šiuo atžvilgiu jis taip pat pergyvena kultūrą kaip apgaulę. Kūrinyse jį apgauna tuo, kad pasirodo esąs tiktai ženklas. Gyvenimas kūrinių pasaulyje apgauna tuo, kad pasirodo esąs tik praėjimas. Žmogus siekė naujos būties ir pastovaus įsigyvenimo šitoje naujojoje būtyje. Tuo tarpu tikrumoje jis susikūrė tik ženklą, kuris liepia praeiti. Tai yra tragiškas nusivylimas, turįs nepaprastai reikšmingų pasėkų tolimesniam žmogaus apsisprendimui.

Kultūros krizės sąmonė yra negatyvinis žmogaus pergyvenimas. Jis sugriauna pirmykštį pasitikėjimą kultūra, sutrauko ryšius su kultūriniu pasauliu, bet savaime jis dar nieko neišsprendžia ir naujos žmogui situacijos nesukuria. Krizė visados yra lūžis, vadinasi, pasisukimas nauja linkme. Tai yra perėjimas iš vienos situacijos į kitą. Griuvus pasitikėjimui kultūra, žmogus ieško naujos atramos, naujo pasaulio, kuriame vėl galėtų pastoviai įsigyventi ir kuris jam būtų reali būtis. Kultūros krizė stumia žmogų pergalėti ją ir iš jos išeiti. Tačiau kur žmogus gali eiti nuo kultūros kaip tokios? Kultūros krizė, kaip sakėme, yra principinis žmogaus nusivylimas ir kūriniu, ir gyvenimu kūrinių pasaulyje. Todėl išeitis iš šitos krizės negali būti pasukimas į kurią nors specialinę kultūros sritį: į meną, į mokslą, į valstybę ir t.t., nes visos šitos sritys taip pat yra tiktai ženklai ir tiktai praėjimas. Išeitis iš kultūrinės krizės veda į tai, kas nėra kultūra. Apsivylęs savo darbais, žmo [63] gus ieško to, kas yra jau nebe jo padaras, kas nuo jo nepriklauso ir kam todėl jis gali iš naujo nusilenkti.

Čia žmogui pasisiūlo du keliai pagal dvejopą minėtą apsigyvimą. Pergyvendamas savo kūrinius kaip ženklus, žmogus, norėdamas iš krizės išsivaduoti, mėgina nubraukti šitą jų ženkliškumą, šitą simbolinį jų kiautą ir atstatyti pirmykštę realinę būtį. Tačiau kas liks, kai kultūrai atimsime josios ženkliškumą? Ne kas kita, kaip gryna gamta. Kultūros ženkliškumas laikosi gamtiniame pagrinde. Gamta neša kultūros reikšmę. Jeigu šita reikšmė savo simboliais pridengia tikrovę, tai pakanka šitą reikšmę paneigti, ir gamta vėl atsistos priešais mus pirmykštėje savo egzistencijoje. Pirmasis tad kelias iš kultūrinės krizės veda į gamtą. Iš kitos pusės, pergyvendamas savo buvimą kultūroje tik kaip praėjimą, suvokdamas kultūrą kaip vieną didelę rodyklę kažkur į aukštesnę tikrovę, žmogus stengiasi šitą tikrovę surasti ir joje įsitaisyti. Tačiau kas yra aukščiau už kultūrą? Ne kas kita, kaip religija. Jeigu kultūra yra nurodymas, jeigu ji yra kvietimas nepasilikti, tai reikia tik suprasti šitą nurodymą, reikia tik priimti šitą kvietimą, ir nauja aukštesnė tikrovė, nauja būtis atsiskleis mūsų akivaizdoje. Antrasis tad kelias iš kultūrinės krizės veda į religiją. Abu šitie keliai pasisiūlo žmogui todėl, kad abiejų jų pagrinde žmogus suranda tai, ko jis nerado kultūroje. Gamta jam apsireiškia kaip nepaliesta būtis, religija - kaip perkeista būtis. Gamtą jis pergyvena kaip realią būtį, nuo kurios jis savo kūryboje nutolo. Religiją jis pergyvena kaip realią būtį, į kurią jis savo kūryba nepateko. Eidamas į gamtą, jis tariasi grįžtąs į prarastą pirmykštę tėviškę, kurią jis, kaip sūnus palaidūnas, buvo palikęs ir į kurią dabar nusivylęs grįžta. Eidamas į religiją, jis tariasi peržengiąs kultūros gyvenimą, išsivaduojęs iš chimėrų bei iliuzijų pasaulio ir pasiekias tai, į ką pati kultūra nurodo ir kviečia. Ir gamta, ir religija yra tikrovė, jau nebe simboliai ir nebe ženklai. Todėl jos abi kaip tik ir patraukia žmogų tada, kai šis nusivilia savo įmedžiagintų sapnų ir svajonių pasauliu. Nors abu šie keliai eina priešingomis linkmėmis, tačiau jie abu yra panašūs tuo, kad jie pasisiūlo kaip pabėgimas nuo kultūros. Abu jie kviečia žmogų palikti kultūrą. Abu todėl yra negatyviniai kultūros krizės atžvilgiu. Iš kitos pusės, savo rezultatuose jie abu žmogų nuveda į tą patį punktą: į savęs nužmoginimą. Kai tik žmogus atsisako nuo kultūros, jis gali grįžti arba į gamtą, arba

pasinerti religijoje, jo galas visados bus toks pat: jis neteks savo žmogiškumo. Nei natūralistinis, nei misticistinis kelias kultūrinės tragikos ne tik nepergali, bet dar labiau ją ryškina.

Natūralistiniu keliu iš kultūros krizės pasuko Rousseau. Jausdamas didelį Apšvietos kultūros paviršutiniškumą, jos sustingimą, jos uždėtus gyvenimui varžtus, jis pamėgino principaliai nuvertinti kultūrinę kūrybą kaip tikrosios būties gadinimą. „Visa yra gera, kas išeina iš kūrėjo rankų, visa išsigema žmogaus rankose”, - skelbia Rousseau. Kad žmogus „nenori nieko, ką padaro gamta”, kad „jis priverčia žemę želdinti kito krašto augmenis ir medį vesti kito medžio vaisius”, kad „jis sumaišo klimatus, elementus, [64] metų laikus”, - visa tai Rousseau atrodo esąs gadinimas, iškreipimas ir savo paties laisvės užmušimas. „Žmogus gema laisvas, - teigia Rousseau, - o visur jis yra suvaržytas.” Šituos varžtus jam nukala kultūra, ypatingai visuomenė, prieš kurią Rousseau ypatingai kovoja. Civilinis (vadinasi, gyvena bendruomenėje. -A. M.) žmogus, sako jis, gema, gyvena ir miršta vergijoje... Jis yra pažabotas mūsų institucijų. Mokslai ir menai, ugdymas ir valstybė iškreipia žmogaus prigimtį, jo skonį, kad vietoje gėrėjęs pirmykščiais nepaliestais gamtos daiktais jis pradeda mėgti „išgamas ir baidykles”, vadinasi, savus kūrinius. Tai yra nutolimas nuo tikrojo gyvenimo ir nuo tikrosios būties. Išėitis iš šitos padėties esanti vienintelė: *žmogus turįs grįžti atgal į gamtą.*

Ne istoriškai reikia suprasti šitą Rousseau kvietimą, bet metafiziškai. Žmogus turi grįžti ne į pirmykščius barbarybės amžius, bet į kitą būtį, į kitą tikrovę, kuri yra jau nebe kultūra, bet gamta. Gamta esanti pirmykštis žmogaus nekaltumo ir jėgos šaltinis. Gamta padaranti, kad žmogus esąs geras savo prigimtyje. Gamta jį vedanti tikroju jo keliu. Tuo tarpu kultūra jį sugadinanti, nuvedanti tolyn nuo tikrosios būties ir aptemdanti jo gyvenimo prasmę. Gamtos apoteozė Rousseau filosofijoje yra tokia didelė, kad Voltaire nebe tam tikro sarkazmo rašė, jog paskaičius Rousseau „Discours” ima noras pradėti vaikščioti keturiomis. Tiesa, savo nuotaika šita apoteozė yra labai sentimentali, kaip sentimentali buvo visa Apšvietos kultūra. Jai trūksta tragiško bruožo, kurį po šimto metų randame Nietzsche's mintyje. Vis dėlto nepaisant šito sentimentalumo, šito tylių sutemų, jaukių pavėsių ir čiurlenančių upelių pamėgino, *Rousseau gamta yra kultūros priešginybė.* Rousseau nubraukia kultūrą tarsi kokį nevykusį tinką ir atstato daiktų bei gyvenimo gamtiškumą. Kad praktiškai žmogus negali apsieiti nei be mokslo, nei be valstybės, tą labai gerai žino ir pats Rousseau. Tačiau jis kalba ne apie praktinę žmogaus gyvenimo sąrangą, bet apie principinį jo nusistatymą, apie jo vertybių skalę. Šitame nusistatyme pirmąją vietą kaip ir tik turinti užimti gamta. Vertybių skalėje aukščiausiai turi stovėti gamtiniai daiktai. Kai šitoks principinis sukeitimas bus padarytas, žmogus bus grįžęs į gamtą, nors ir nevaikščios keturiomis, nors ir klausys muzikos, lankys muziejus ir rašys mokslo veikalus. Kultūra bus tuomet tik priedas prie gamtos duoto žmogui gyvenimo. Todėl žmogus ją vertins tik kaip priedą, o ne kaip tikrąją savo buvimo vietą ir tikrąjį savos egzistencijos šaltinį. Tai yra pagrindinė Rousseau kultūros filosofijos mintis.

Tačiau gamtos ir kultūros santykių apgrėžimas yra sykiu jų nugrėžimas prieš patį žmogų. Kad žmogus yra gamtos paleistas, kad gamta jam neduoda reikalingų jo egzistencijai dalykų, to negali niekas paneigti. Kultūra yra žmogui būtina jau tik dėl to, kad be jos jis negali fiziškai išsilaikyti. *Vadinasi, kultūra yra žmogui ne atsitiktinis dalykas, bet įjimas į pačią jo buvimo ir prigimties struktūrą. Žmogus pačia savo sąranga yra apsپرęstas kultūrai. Jis yra*

kultūringas iš esmės. Tuo tarpu Rousseau šitą esminį žmogaus kultūringumą kaip tik paneigia. Jis kultūrą padaro, kaip sakėme, tikrai priedu prie [65] gamtos gyvenimo. Tačiau gamta žmogui šito gyvenimo neteikia. Atsisakęs nuo kultūros, kaip nuo esminio savo uždavinio, žmogus neranda ir negali rasti nieko, kas galėtų kultūrą jam atstoti. Gamta to nepadaro, nes ji negali priimti žmogaus atgal į savo globą ir jį apspręsti, kaip yra apsprendusi gyvulį. Todėl nusigrįžimas nuo kultūros ir grįžimas į gamta tikrumoje virsta grįžimu į tuštumą. Praktiškai žmogus vis tiek pasilieka su kultūra susijęs, nes jis turi gyventi. Tuo tarpu metafiziškai ją neigdamas, jis negali nieko jos vietoje pastatyti, net jeigu ir norėtų, nes gyvuliu žmogus niekad nevirš. Antikultūrinė metafizika pasidaro tuo pačiu ir antižmogiška metafizika. Paneigdamas kultūrą Rousseau tuo pačiu paneigia ir žmogų, nusviesdamas jį į tuštumą arba sutapdydamas su gyvuliu. Kitokios išeities čia nėra. Kultūrą neigias padaras yra tik gyvulys arba žmogus gyvenęs tuštumoje. Ir vienu, ir antru atveju jis yra nužmogintas, nes netekęs kūrybinio pavidalo. Jeigu kultūra yra tik priedas, o tikrasis šaltinis yra gamta, tai tuo pačiu ir kūryba yra tik atsitiktinis žmogaus uždavinys. Bet kas tada yra pagrindinis? Pats gyvenimas, be abejo, pati biologinė egzistencija. Tačiau taip yra ir su gyvuliu. Gyvulio prasmė sutampa su jo buvimu. Bet *žmogus kaip tik dėl to iš gamtos ir yra paleistas, kad jo biologinis buvimas ir jo prasmė yra išsiskyre. Žmogus savo prasmę realizuoja ne savo biologinėje egzistencijoje, bet už josios, būtent: savo kūryboje*. Kūrybos, kaip pagrindinio uždavinio, neigimas degraduoja žmogų į gyvulių eilę, nors faktiškai ir negali atgal jo į gamtą įjungti. Faktiškai žmogus vis tiek kuria ir vis tiek gyvena kultūroje. Tačiau metafiziniu atžvilgiu toks nuo kultūros atsisakęs žmogus atsiduria tuštumoje. Kultūrą jis paneigia, o į gamtą grįžti nebegali. Kūrybiškumo atsisako, padarydamas jį tik atsitiktine savo gyvenimo funkcija, o savos biologinės egzistencijos neįstengia išplėsti taip, kad ji įvykdytų jo prasmę. Atlėšdamas žmogų nuo kultūros, nuo bendruomenės, Rousseau pastūmėjo žmogų į gilią vienatvę, į principinę ir nieku neužpildomą tuštumą, į savotišką nuobodulį, nes nutraukė ryšius su aukštesne kūrybos vykdoma prasme, o paliko jam sąmonę, kuri jį atskiria nuo viso kito pasaulio, neleisdama jam jame pasinerti ligi užsimirštant. Klagesas šiuo atžvilgiu yra nuoseklesnis. Norėdamas žmogų panerti į gamtą, jis visų pirma nori pergalėti žmoguje esančią dvasią, nori ją išguiti iš žmogiškosios būtybės, tuo būdu žmogų nusąmonindamas ir palikdamas jame tik gyvybę. Klagesas nori būti žmogaus prigimties perteikėjas, nes gerai supranta, kad žmogaus ryšys su kultūra kyla iš dabartinės žmogaus sąrangos. Jeigu Klageso noras pasisektų, žmogus pasidarytų grynai biologinis, savotiškas gyvulinis padaras, savaime grįžtų į gamtą ir savaime paliktų kultūrą. Tuo tarpu Rousseau žmogaus prigimtį palieka tokią pat. Antropologiniu reformatoriumi būti jis nesistengia. Jis nori reformuoti tikrai kultūros santykius su gamta. Tačiau jis nepastebi, kad šitie santykiai kaip tik yra kilę iš žmogaus prigimties. Palikus tą pačią prigimtį, pasilieka tie patys ir santykiai. Pakeitus santykius, o palikus tą pačią prigimtį, žmogus atsiduria tuštumoje. Todėl Rousseau ne tik neišvadavo žmogaus iš ku [66] ltūrinės tragikos, bet ją dar labiau sustiprino. Jeigu kultūroje žmogus nutolsta nuo realios būties, tai antikultūroje jis nutolsta pats nuo savęs. Jeigu kultūroje žmogus nusivilia savo kūryba, tai antikultūroje jis nusivilia pačiu savimi, nes pradeda nebežinoti, nei kas jis yra, nei kam jis yra. *Bėgimas nuo kultūros į gamtą virsta tikrai apgaulinga kultūros krizės pergale*. Tai yra tikrai laikinas užsimiršimas, bet ne visiškas ir principinis pasinėrimas gamtos gyvenime. Po kiek laiko šitas užsimiršimas praeina, žmogus pasijunta atsidūręs tuštumoje ir savo tragiką pradeda jausti dar stipriau negu pirma. Kelias į gamtą yra amžinai žmogui uždarytas. Kiekvienas mėginimas

praverti anuos prarastojo rojus vartus baigiasi nepasisekimu, nes prie jų yra pastatytas angelas su ugniniu kardu, kuris nuolatos įspėja, kad žmogus yra sąmoningas padaras ir todėl negalės grįžti į miegančiųjų karalystę.

Nors mistinis kelias į religiją yra kitoks, tačiau jo rezultatai yra tie patys. Modernioji Europos kultūra, sukūrusi platų ir gilų mokslą, įvairią filosofiją ir dar įvairesnį meną, apsupusi gyvenimą nuostabiais technikos laimėjimais, ne tik nepadarė žmogaus laimingo, bet, priešingai, pažadino jame kažkokios aukštesnės tikrovės pasiilgimą. Kultūrą modernusis žmogus vis labiau pradėjo pergyventi kaip ženklą, kuris nurodo į kažką daugiau negu žmogaus kūrinys savyje, kuris reikalauja šitą kūrinį peržengti ir jį palikti. Nusivylimas kultūra pradėjo darytis vis aiškesnis. Žmogus vis labiau pradėjo ieškoti, kur jis galėtų patenkinti savo ilgesį, kur jis galėtų surasti tą kultūros nurodomą aukštesnę tikrovę. Peržengti kultūrą ir ją palikti darėsi vis aktualesnis dienos reikalas. Tačiau Rousseau kvietimas į gamtą šiuo tarpu žmogaus neviliojo. Modernusis žmogus norėjo eiti ne atgal, bet priekin. Jis norėjo kopti aukštyn. Ir čia jam kaip tik pasisiūlė religija pačia mistiškiausia ir pačia labiausiai nuo kultūros bėgančia forma, būtent budizmu.

Budizmas yra Indijos padaras. Tai „tropinis augalas“, kaip jį yra pavadinęs F.E.A. Krause, galėjęs išaugti tikrai neveiklumą skatinančioje aplinkoje. Tačiau visais laikais, kada tik žmogus nusivildavo savo veikimu ir savo darbais, kada jis pavargdavo savo energijoje, budizmas jį traukdavo savo nirvana, kaip išsivadavimu iš šito kankinančio aktyvumo. Budistinė nirvana nėra nebūti. Nirvana, sako Krause, yra apibūdinama kaip laimingumas, kurio esmė yra bet kokio jautimo nebuvimas. Tai yra aukščiausias laimingumas, kuriame nieko nebejaučiama, lai džiaugsmas, kad nebėra jokio jautimo. Tačiau ji nėra sąmonės nustojimas. Išvaduotasis žino, kad jis yra išvaduotas. Jis žino, kad tapsmo jis daugiau nebebus paliestas. Jis yra iškeltas viršum priežasčių ryšio, todėl jam nebeegzistuoja jokios pasėkos. Žmogus nirvanoje neišnyksta, bet tik patenka į tokią egzistenciją, kurią mes išreiškiame negatyvinėmis sąvokomis. Pozityvinis jos turinys mūsų supratimui pasilieka neprieinamas. Tačiau jis yra, tik yra anapus mūsų patyrimo ir suvokimo.

Šitas tad savotiškas poilsis, šitas nurimimas kaip tik ir patraukia aktyvume pavargusį žmogų. Intensyviai dalyvaudamas kultūros gyvenime ir galop juo nusivylęs, žmogus ieško tokios savo dvasiai būsenos, kurioje jis [67] galėtų pamiršti ir savo aplinką, ir savo darbus, ir net galop patį save. Budistinė nirvana kaip tik patenkina visus šituos troškimus. Todėl ji vienokia ar kitokia forma kaip tik ir pasisiūlo į kultūros krizę patekusiam žmogui. Nenuostabu todėl, kad devynioliktojo šimtmečio pabaigoje budizmas, tarsi kokia banga, siūbtelėjo per Europą ir per Ameriką, vadinasi, kaip tik per tuos kontinentus, kurie kultūroje yra aktyviausi ir kuriuose technika yra labiausiai pražydusi. Nors Krause ir teigia, kad tikrasis budizmas niekad negali būti perkeltas į europinį pasaulį ir kad budistinis gyvenimo idealas gali būti realizuojamas tik vienuolių, vadinasi, gali tiktai tikrai mažoms bendruomenėms, bet niekad ne žmonių masėms, vis dėlto pasitaiko tarpsnių, kurie savo nuotaika paruošia dirvą religiniam misticizmui ir tuo pačiu atsiskleidžia budizmui. Devynioliktojo šimtmečio pabaiga kaip tik tokia ir buvo. Būdinga yra dar tai, kad modernusis budizmo sąjūdis prasidėjo Amerikoje, kur jau 1875 metais buvo įkurta teosofinė draugija. Teosofinė propaganda stipriai išplito Amerikoje ir Anglijoje, persikėlė į Europos kontinentą, užliejo Prancūziją ir Vokietiją.

Vokietijoje ji susijungė su atgaivinta Böhme's mistika, turėjo įvairių draugijų, laikraščių, suskilo į įvairius sąjūdžius, patraukė į save nemaža mokslininkų ir menininkų. Didysis karas sustabdė šią sąjūdį ir Europos kultūra pasuko kita linkme. Tačiau budizmo pasirodymas Europoje ir Amerikoje pasiliko kultūros istorijoje, kaip žmogaus mėginimas ieškoti išsivadavimo iš kultūros krizės religiniame užsimiršime.

Budistinis sąjūdis yra *istorinė* apraiška. Tačiau šalia jo visados esama psichologinio linkimo atsidėti mistikai ir askezei tada, kai kultūra žmogų apvilia, kai ją jis pradeda pergyventi tikrai kaip perėjimą, bet ne kaip pastovią savo gyvenimo formą. Nors krikščionybė savo esmėje nėra antikultūrinė, priešingai, net labai palanki kultūros kūrimui ir vertinimui, vis dėlto *praktinėse* jos veikimo formose bėgimas nuo kultūros išeina aikštėn ir net apsprendžia šitų formų pobūdį. Krikščionybėje visais laikais kontempliatyvinis gyvenimas (*vita contemplativa*) buvo aukščiau statomas už aktyvinį-kūrybinį gyvenimą (*vita activa*). Vienuolinė egzistencija, anachoretiniu savo pavidalu, buvo laikoma normaliu buvimu. Tam tikra įtampa tarp kūrybos ir šventumo krikščionybėje visados yra jaučiama šventumo naudai. Be abejo, krikščionybei yra toli ligi budistinio kultūros neigimo, nes patys jos principai to neleidžia. Tačiau tam tikras nepasitikėjimas kultūrine kūryba, tam tikras ja nusivylimas ir todėl nuolatinis atsigrūžimas į mistinį gyvenimo būdą yra nepaneigiamas. Mistika, kaip ir gamta, traukia žmogų savo žavesiu ir ne visados net krikščionis sugeba jam atsispirti.

Vis dėlto mistinis kelias iš kultūrinės krizės taip lygiai yra apgaulingas kaip ir natūralistinis. *Nusigrūžimas nuo kultūros ir pasinėrimas religijoje taip pat yra savo žmogiškumo paneigimas.* Natūralistinis kelias nepastebi, kad žmogus nebegali grįžti į gamtą, kadangi jis yra principaliai iš jos paleistas. Mistinis kelias nepastebi, kad jis negali įkopti į religiją, neatsirėmęs į kultūrą [68] rą. Religija yra aukštesnė tikrovė. Su tuo reikia sutikti. Tačiau šita aukštesnė tikrovė visu plotu yra statoma ant kultūros. *Religija be kultūrinio savo pagrindo – be mokslo, be filosofijos, be meno, be visuomeninių formų iš viso yra neįmanoma.* Jos egzistencija suponuoja kultūros egzistenciją. *Žmogus gali būti religingas tik tada, kai jis yra kultūringas.* Gyvulys neturi religijos dėl to, kad jis neturi kultūros. Religija, be abejo, duoda daugiau negu kultūra. Jis yra ne tik ženklų, bet ir realios būties sritis. Tačiau be kultūros sukurtų pavidalų ji savo veikimo išvystyti negali. *Kur kultūra yra menka, ten ir religija reiškiasi menkai. Kur kultūros nėra, ten ir religijos nėra.* Žmogaus gyvenimas yra vientisas vyksmas. Jis eina iš gamtos per kultūrą į religiją. Tai nėra laikinis išsivystymas ta prasme, kad žmogus iš sykio būtų gamtoje, paskui ją palikęs pereitų į kultūrą, o paskui į religiją. Tai yra ne laikinė, bet principinė žmogaus buvimo sąranga, kuri kiekvieną momentą apima ir gamtą, ir kultūrą, ir religiją. Iš gamtos žmogus yra esmingai paleistas, bet su ja susijęs kaip su materialiniu pagrindu, kuriame jis realizuoja savo kūrinius. Religijos jį siekia, bet visados turi išeiti iš kultūros ir į ją atsiremti. *Kultūra yra vidurinis elementas, kuris sujungia savimi, iš vienos pusės, gamtą, iš kitos - religiją.* Nuo šito tad elemento žmogus atsipalaiduoti niekad negali. Kultūra yra jo tikroji vieta, jo likimas, jo gyvenimo prasmė ir pateisinimas. Gamta yra tai, ką jis jau yra peržengęs. Religija yra tai, kas priklauso anai siekiamai tikrovei. Gamta yra prarastas rojus, religija yra transcendentinis amžinasis buvimas. Tuo tarpu kultūra yra šio dabartinės egzistencijos forma. Kiek gamta įsijungia į žmogaus buvimą, ji įsijungia tik per kultūrą. Gryna laukinė gamta žmogui yra svetima. Taip pat kiek religija reiškiasi žemiškajame žmogaus gyvenime, ji reiškiasi taip pat per kultūrą, per jos sukurtas teorines, etines ir estetines formas.

Savų formų religija šioje tikrovėje neturi ir negali turėti. Gryna dieviškoji religija žmogui yra neprieinama. Kaip gamta neša kultūrą, taip kultūra neša religiją.

Čia tad ir galime suprasti, kodėl kultūros paneigimas religijos naudai yra sykiu ir paties žmogaus paneigimas. Atsisakęs nuo kultūros, žmogus tuo pačiu atsisako ir nuo tos realinės pakopos, ant kurios atsistojęs jis gali gyventi religijos srityje. Mėginimas pasinerti religijoje pamirštant kultūrą yra mėginimas transcendentinę tikrovę perkelti į šį pasaulį ir amžinybę sutalpinti laike. Tačiau toks mėginimas niekad negali būti vaisingas. Jeigu vis dėlto žmogus jį vykdytų, jis pasijustų atsidūręs ne gryniosios religijos, bet savo iliuzijų pasaulyje, kuriame nežinia kur baigtusi fantazija, o kur prasidėtų tikrovė. Mistinis užsisiklindimas nuo kultūros nuveda ne į aukštesnę realybę, bet į paties žmogaus subjektyvinių sapnų bei svajonių sritį. Bėgdamas nuo kultūros kaip nuo ženklo, žmogus atsiduria savo sąmonės karalystėje. Ieškodamas pastovaus gyvenimo, jis patenka į savo subjektyvumą, kuris iš esmės yra nepastovus. Mistinis kelias todėl, kaip ir natūralistinis, žmogaus iš kultūrinės krizės neišveda. Jis tik dar labiau šitą krizę išaštrina, parodydamas, kad nuo kultūros jokių atvejų išsivaduoti negalima. [69]

Tačiau bėgimas nuo kultūros į religiją atskleidžia dar vieną savotišką bruožą. Patekimas į subjektyvumą, į savo iliuzijas ir fikcijas yra būdingas budistinei mistikos kryptimui. Mistinė krikščionybės srovė apsisaugo nuo šitokio subjektyvumo dogmatine savo puse. Krikščionybės dogmos stovi tarsi užtvara prieš kiekvieną subjektyvinių religijos supratimą. Todėl kas krikščionybėje bėga nuo kultūros, faktiškai bėga ne nuo kultūrinių religijos pavidalų, bet nuo *asmeninės* kultūrinės kūrybos. Krikščionybė objektyvine savo forma pasilieka visados su kultūra susijusi, nes jina yra *reali* religija. Todėl net ir didžiausi krikščionybės mistikai, net anachoretai yra priversti naudotis kultūrinėmis krikščioniškomis formomis. Jie tik patys atsisako dalyvauti šitų formų kūrime. Tačiau ką reiškia šitoks atsisakymas? Religija, norėdama būti reali, be tokių formų išsiversti negali. Kultūrinis pagrindas jai turi būti sukurtas ir nuolatos kuriamas bei tobulinamas, kad religija galėtų kiekvieną kartą šioje tikrovėje realiai reikštis ir ją keisti. *Be kultūrinės kūrybos nėra religijos išganomasis uždavinys negali būti vykdomas.* Atsisakyti dalyvauti kultūrinėje kūryboje reiškia tuo pačiu atsisakyti dalyvauti ir objektyviniuose religijos uždaviniuose, atsidedant tiktai *subjektyviam* savęs tobulinimui. Gali šitoks nusistatymas būti pagrįstas ir labai gera valia, tačiau objektyviai jis yra vienašališkas, neatitinkas pačios religijos paskirties, kuri siekia perkeisti ne tik žmogų, bet ir objektyvinių gyvenimą su jo pavidalais, su jo istorija, su visu kultūriniu turiniu. Mistiniu keliu einąs krikščionis nėra pilnutinis krikščionis tikrąja šio žodžio prasme, nes jis vykdo tik vieną subjektyvinių uždavinių. Bet juk ir objektyvinio gyvenimo perkeitimas turi būti įvykdytas. Mistikas, nuo jo nusigrįždamas, tuo pačiu šitą darbą uždeda ant kitų pečių. Kiti turi ir save išstobulinti, ir kultūrą perkeisti, realizuodami pasaulyje Dievo karalystę. Tuo tarpu mistikas težiūri savęs. Tai yra religinio solidarumo paneigimas. *Krikščionybė yra ne tik asmens, ne tik individualios sąžinės, bet ir bendruomenės ir visos žmonijos religija.* Todėl visi žmonės yra pašaukti visiems uždaviniams. Visi yra atsakingi už šitų uždavinių vykdymą. Mistikas kaip tik nori iš šito solidaraus atsakingumo išsivaduoti, palikdamas jį kitiems, o pats norėdamas atsakyti tiktai už save. Mistiniuose polinkiuose visados glūdi kultūrinės kūrybos, kaip pavojingo ir rizikingo dalyko, pergyvenimas. Galimas daiktas, kad kultūrinė kūryba tokia ir yra, kad ji turi savo bedugnių ir savo gelmių. Tačiau kodėl per šitas bedugnes turi pereiti tiktai kiti? Kodėl

šitiems pavojams atsispirti turi taip pat tikrai kiti? Kodėl manasis Aš turi būti laisvas nuo šitos rizikos? Mistinis nusiteikimas, išvystytas ligi galo, pasirodo esąs nekrikščioniškas *objektyvine* prasme, nors subjektyviai jis ir gali būti pateisinamas. Jis paneigia objektyvinę krikščionybės pusę, paneigia objektyvinius jos uždavinius ir žmonių solidarumą religijos vykdyme. Gelbėdamasis nuo kultūros religijoje, žmogus, kaip matome, paneigia pačią religiją. Norėdamas religijoje pasinerti ir užsimiršti, jis esti objektyviai iš jos išskiriamas. Misticizmas yra ne žmogaus išgelbėjimas iš jo tragikos, bet pati šitos tragikos viršūnė, kaip ir natūralizmas. [70]

Kultūrinės krizės sąmonė bėgimu nuo kultūros, kaip matome, gali būti *apgauta*, bet negali būti objektyviai *pergalėta*. Grįžimas į gamtą ir pasinėrimas religijoje tik užmeta šydą ant subjektyvinės dvasios, tik pridengia žmogų nuo jo paties ir nuo jo darbų. Tačiau tragika pasilieka ta pati ir po kurio laiko ji esti dar aštriau pergyvenama. Kultūros buvimas yra tragiškas savo esmėje. Todėl šitos tragikos pašalinti nėra galima. Galima tik laikinai jos nejausti, nuo jos užsimerkti, bet negalima padaryti, kad jos nebūtų. Žmogus yra apspręstas kultūrai. Kultūra glūdi jo buvime. Todėl bet koks mėginimas nuo jos pabėgti yra mėginimas pabėgti nuo žmogiškojo buvimo. Tai žygis, pačioje užuomazgoje pasmerktas nepasisėkimui. Kultūrinė tragika gali būti pergalėta tik ją prisiimant ir pakeliant, nes tai yra paties žmogaus tragika. Kaip mirtis yra pergalima ne nuo jos bėgant, bet ją iškenčiant (Kristaus pavyzdys ant kryžiaus), taip lygiai tokiu keliu yra pergalima ir kultūrinė tragika. Tik teigdamas save ir savo darbus tokius, kokie jie esmėje yra, žmogus pergalia ir save, ir savo kūrinį, nes padeda pagrindą aukštesnei tikrovei nusileisti į jo egzistenciją. Religija yra išganymas ir žmogaus, ir pasaulio, bet tikrai per žmogų ir per jo sukurtą kultūrą. Kultūra nurodo į religiją, bet tikrai savimi ir per save. Žmogus ir jo darbas yra strėlė į kitą krantą. Tačiau jį pasiekti mes galime tikrai šitos strėlės padedami.